KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 7

OBSAH

HORÁK, G.: *Muškát*, druhý román Šikulovej trilógie . . 225
OKÁL, A.: Zopár liahniarskych názvov 233
JACKO, J.: Skloňovanie miestnych názvov typu *Hul* a *Mužla* 235
RYBÁR, L.: Komunikačná a jazyková úroveň jednej z našich rozhlasových relácií . 238

Rozličnosti

Bárium, nie báryum. M. Ivanová-Šalingová . . 242
Výslovnosť zložky *gn* v prevzatých slovách. K. Palkovič 244

Správy a posudky

Spoľahlivý sprievodca umeleckými textami. I. Masár . 246
Piate vydanie Nemecko-slovenského a slovensko-nemeckého slovníka. Š. Michalus 248
Vlastné mená v prikladnom preklade Ovídia. K. Palkovič 250
Spoluhláska *l* v ľudových rozprávkach na gramofónových platniach. S. Ondrejovič 252

Spytovali ste sa

Rakva, alebo truhla? A. Rýzková 253
Odmena — príd. meno *odmenový (odmenový list)*. M. Považaj 255
Popis či súpis? J. Horecký 255
O pomenovaní sídlišťan, spolusídlišťan. E. Bajzíková . 256

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 7

Muškát, druhý román Šikulovej trilógie

GEJZA HORÁK

Najprv zopakujeme osnovu prvého románu *(Majstri);* uverejnili sme o ňom článok v našom časopise pod názvom *Zábery zo Šikulových Majstrov* (1977).

Prvý román Vincenta Šikulu má tieto kapitoly: *Tesári* (nadpis dopĺňame prvou vetou *Štyria boli: majster a jeho traja synovia); Dvaja* (generačná roztržka spôsobí, že starší dvaja synovia Jakub a Ondro prestanú pracovať s otcom); *Veža* (veľkolepé dielo rodinnú skupinu tesárov znova združí); *Divadlo* (= Imrova odkladaná svadba, ale i schôdzka na majeri, ktorá hľadá cestu do budúcnosti po druhej svetovej vojne, odhaľujúc ľudské charaktery, a napokon — presahovo — i výstup bláznivej Julče pred celou dedinou na mravenisku stavby); *Slnečné hodiny* (hlásia sa predzvesti spoločenského prevratu; Imro, najmladší z tesárov, odchádza do povstania).

Aj román *Muškát* je románom o majstroch, ibaže o majstroch vyrušených z roboty. Mladších členov tesárskej skupiny — synov Jakuba, Ondra, ale najmä Imra — odohnala od nej približujúca sa vojna a starý Imrich Guldán viac nerobí, ako robí, lebo vzrušene a nahlas rozmýšľa o Imrovom odchode a hrmotne povzbudzuje i utešuje nastráchanú nevestu Vilmu.

Dielo uvádza kapitola nadpísaná obavnou otázkou *Kde je Imriško?*, ktorá ako zhrýzavý refrén presakuje celým románom a znova sa explicitne vynára v záverečnej kapitole, keď po prechode frontu polomŕtveho Imra dovezú domov. Otázkový nadpis prvej a poslednej kapitoly je vlastne Vilmin návratný povzdych, ťaživá starosť, ktorá gniavi guldánovskú rodinu v Okoličnom. Vnútorne sa zväzuje nielen s márnou Rudkovou otázkou *Kde je Bidenko?* (brat, čo odišiel na

východný front), ale i so širšou otázkou spoločenského svedomia *Kde sú moji* (Imrovi) *kamaráti?* (ktorí by boli mali kdesi byť, no tam neboli), ba napokon i s otázkou *Kde si Wassermann?* (pozri Imrichove výčitky nemeckému obesencovi: *Kto ťa sem poslal? Načo si sa sem trepal?*).

Otázka *Kde je Imriško?* stavia trojnásobný protiklad miesta: určité tu — Okoličné s Guldánovcami, neurčité tam — oblasť partizánskych bojov, odkiaľ niet o Imrovi správ, a napokon určité tam, kade sa podľa ustarostených listov pohybuje a kde pri leteckom útoku zahynie poslušný slovenský žandár Štefan, muž Vilminej sestry Agnešky.

Zviazanosť obsahových dominánt kapitol vypuklo ukáže holé vymenovanie ich názvov: *Kde je Imriško?* (a), *Tabak* (b), *Chlapec* (c), *Tabak* (b), *Pošta* (d), *Tabak* (b), *Chlapec* (c), *Wassermann* (e), *Pošta* (d), *Wassermann* (e), *Na moste* (f), *Kde je Imriško?* (a). Keď rovnaký nadpis nahradíme rovnakým písmenom, vznikne takáto dvanásťčlenná schéma: *a, b, c, b, d, b, c, e, d, e, f, a.* Návratnosť (opakovanie) nadpisu vyvoláva dojem akéhosi kompozičného rýmu, pričom základné (rámcujúce) postavenie má prvá a posledná kapitola, lebo ich obsahové jadro vládne v celom diele; predposledná kapitola *(Na moste)* získava osobitné postavenie aj tým, že nemá rýmovanú stavebnú paralelu. Kapitola *Tabak* je najbohatšia, trojitá *(b — b — b)*, ostatné sú dvojité *(c — c, d — d, e — e)*. Najvyššiu symbolickú náplň a silu má osamotený názov *Na moste;* ukazuje na miesto, kde sa očividne — na výmene stráže — exponuje zlom času, pretepleno humanizovaný naivnými Rudkovými stretnutiami so strážiacimi vojakmi. Názov *Tabak* opakovane naznačuje elementárne starosti partizánov *(Neviete si predstaviť, akú môže mať tabak cenu!,* 77); *Chlapec* otvára autorovi licenciu naivne opisovať a premeriavať udalosti; *Pošta* (pošta — železnica) odkazuje na prostriedok spájajúci určité tu (Okoličné a v ňom Guldánovcov) s určitým tam (stanice Štefanovej žandárskej služby a miesto jeho smrti) prostredníctvom časovo informujúcich a rodinne zacielených listov. Ani názov *Wassermann* nevolil autor náhodne; symbolizuje jednoduchého nemeckého vojaka, ktorého záhadná smrť premenila na neškodnú jednotlivinu, vystavenú prírodnému dianiu (pri odmäku Wassermann „plače").

Spätosť mena románu *Muškát* s jeho ideou sa výslovne formuluje v podobe motta na čele knihy. Motto — umelecké vyznanie charakterizuje vlastne zacielenie celej Šikulovej tvorby. Muškát, obyčajný každodenný kvet, je autorovi symbol slovenského domca i jednoduchého robotného človeka v ňom, symbol skromného domova, o ktorom píše a chce ďalej písať. Tak ako vojna — vlastne trma-vrma pred jej vstupom na Slovensko — pokazila robotu majstrov, podobne

pridusila Vilminu záľubu starať sa o pestré okolice kvetov: ostali jej len skromné muškáty v obloku. A tak dielo zámerne otvára i zaviera muškát. Na začiatku čitateľa doň vovádza motto (spĺňajúce aj úlohu záložkovej charakteristiky), na konci z neho vyprevádza dojímavá scéna, keď otec Guldán *vezme hrnček a beží s ním do izby, no pri dverách mu vyhŕknu slzy, obráti sa, a či omylom alebo od radosti, že Imrich začal hovoriť, pribehne k oknu a zvyškom mlieka zalieva Vilmine muškáty...* (226) Tu, v záverečnej časti poslednej kapitoly je už i odpoveď na otázku *Kde je Imriško?* So zlomeným zdravím je zasa doma; len teraz, po prechode frontu ho doviezli: nepadol, ale ani nezdupkal ako podaktorí (medzi nimi aj bratia Jakub a Ondro).

Vincent Šikula vidí a meria veci pohľadom drobného veľavravného človeka, o ktorom platí *Čo na srdci, to na jazyku.* V súlade s týmto zorným uhlom ako základom svojej tvorivej metódy organicky zaraďuje do diela i zdanlivo naivné pohľady a postoje Rudka (chlapec je autorovo chlapčenské ja), v ktorom už vtedy zastreto rástli svojsky sebavedomé postoje dnešného spisovateľa. Pritom naivnému pohľadu a hodnoteniu vecí sa dáva taký obsah a ráz, že ho skúsenosťou poučený čitateľ chápe ako také všeobecne platné, ku ktorému sa možno dostať po odstupe času, keď sa stlmilo nadšenie a zamrela bolesť. Udalosti a skutky sa v Šikulovom diele obracajú, prezerajú a mnohonásobne premeriavajú priam v prúde, v priebehu, keď sa ešte nevie, čo jednotlivcom a kolektívom spôsobia, donesú a vynesú. Takáto tvorivá metóda dovoľuje povedať i to, čo sa ináč nepatrí vravieť, dovoľuje nedržať sa ustálených (a to i cudných) konvencií (pozri napr. časť, ktorá sa na s. 24 začína mudrujúcimi slovami starého Guldána: *Vieš, Vilmuška, väčšie národy zvyčajne nebývajú také hanblivé ako my Slováci, lebo väčší národ má aj väčšiu palicu* a potom voľne a hrubšie — guldánovsky — mudruje ďalej o tom, akí sme).

Takýmto pohľadom sa dá vysvetliť aj časté a pre Šikulu charakteristické používanie nadávky *somár, somár sprostý,* ktoré sa už dakedy dostáva na úroveň zámenného pomenovania (neprítomnej osoby) alebo oslovenia (sprítomnenej; zriedkavejšie, prítomnej osoby) pri odmietavom postoji alebo nesúhlasnej replike; napr. [Starý Guldán pred nevestou Vilmou rozhorčene odhaduje Imrovu neprítomnosť] *Somár sprostý, možno sa zas niekde oslopal!* (12) — *Radšej mohli* [partizáni] *doma sedieť, darmo tu o zdravie prišli! A teraz čo? Trčia tu, pár slovenských somárov, ktorí sa nechcú s nikým o nič deliť, hoci popravde už ani nič nemajú.* (149) — [Imro sa vyčítavo prihovára obesenému nemeckému vojakovi]: *Kto ťa sem poslal? Čo si mal proti mne? Ty starý idiot, načo si sa sem trepal? A za čo ťa, braček?* [porov. *somár* a *braček!*] *Alebo si sa sám obesil? Bál si sa? Somár,*

veď ja sa ťa ešte aj teraz bojím! (164) Somár je autorovi aj kibic (dakedy druhé ja) a nemajstrovský kritik: *Odbočili sme. Somár nás prinútil. Somár sa vždy ozve, keď sa mu zdá, že je o ňom reč.* [Porov. prísl. *Trafená hus zagága.] Somár, ozvi sa!* (174).

Takto sa používajú aj iné nadávkové slová, napr. *trkvas, truľo, idiot; smrad, tĺk: To som si chcel len zažartovať. Ten chlapec — áno, ja, vy starí trkvasi! — chcel si zažartovať.* (137) Vzniká tu protiklad *majster — somár* (= kibic čiže ja_1, ja_2, ja_3, ... alebo nemúdry kritik).

Za dobromyseľnou nadávkou *somár* (ktorá má iba na piaď ku dôvernému osloveniu *braček*) spomenieme krajovú (západoslovenskú) opovrhavú nadávku *cudár* s významom „hnusník, sviňa". [Imro odišiel a nikomu nič nepovedal. Starý Guldán sa rozhorčuje]: *No nie je to cudár? Videl toto svet?* (14) — *Prisámvačku, kopanec ho neminie! Je to ale cudár, je len toto cudár! Počkaj, cudár, kopanec ťa neminie! Vieš, Vilmuška, no ale musím ísť do tej roboty! Krucinál, keby som aspoň nebol ľuďom sľúbil! Somár sprostý, veď aj on sľúbil! Načo si sa sľúbil, tĺk jeden sprostý? Ja sa mám ísť teraz za teba ukazovať ľuďom na oči? Počkaj, počkaj, smrad jeden!* (16)

Uplatnenie najrozličnejších nadávok umožňuje aj navodenie situácie, keď staršia osoba dakoho alebo dačo v neprítomnosti hreší za to, že ublížili alebo chceli ublížiť dieťaťu, spolubesedníkovi; je to ochranný a spolu posmeľujúci prehovorový postup. (Keď sa takto starý Guldán Imrovi vyhráža, Vilmu potešuje a posmeľuje, akoby jej hovoril: *Neboj sa, veď ja mu ukážem!)* Je to pozoruhodný hovorový štylizačný postup, výhodne prenesený do umeleckého prejavu.

Za západoslovenskou nadávkou *cudár* uvedieme ďalšie, zväčša expresívne slová a novotvary, ktoré sa uchádzajú o miesto v spisovnej slovnej zásobe (daktoré z nich sme už spomínali v článku o Majstroch).

Nepodarec: Musím naňho, na nepodarca myslieť (23). Keď porovnáme slovo *nepodarec* so slovom *nepodarok* (používa sa o osobách i veciach), ukáže sa, že má s ním rovnakú slovotvornú štruktúru; keď ho potom postavíme vedľa slova *nepodarenec*, zistíme, že je vlastne jeho skrátenou podobou, ktorá vznikla pripojením prípony *-ec* priamo ku slovesnému koreňu: *nepodar-ec. Ohňava* (= obrovský oheň, zápalavovitý požiar): *Zborenisko, ba aj hocijakú veľkú i najväčšiu ohňavu vie spraviť aj to najposlednejšie hovädo ...* (25) — *Piganec* (= kotrmelec, porov. *piga*): *Prvý som zoskočil (...) Márnosť, taký piganec som spravil! Aha, aj som si dlaň oškrel!* (52) — *Lipanec* (= zaucho): *Ak niečo o ňom zistím, pôjdem za ním a taký lipanec dostane, že naň do smrti nezabudne, lebo takéto veci sa nerobia!* (56) — *Prcho* (= prchký chlap; *prch-o* ako *fuň-o, smej-o, mrnč-o, vrč-o*): *V daktorých veciach je tvoj otec strašne tvrdohlavý,*

ba ešte prcho. (152) — *Prontový* (= brunátny, fialovočervený): *Niektorý* [poštár] *je od slopanice až prontový.* (196)

Betkať neos. (= mať vtieravý pocit hrozivého strachu; porov. stredosl. *šupieť*): [Študent] *Hneď sa hodil celým telom na zem a chvíľu sa nehýbal, o ostatných sa vôbec nestaral, radšej sa na nich ani nedíval* (...), *preto sa rýchlo a šikovne odplazil a potom dlho čušal v kroví. Ale zato mu aj v kroví poriadne betkalo!* (52) — *Glckať* (= skackať): *Bože môj, veď ti Nemčúri vyskakovali predo mnou ako figúrky, ba len tak glckali ako dažďové kvapky, prisámväčku musel som rapotať.* (83) — *Obabrať (dakoho)* = oklamať, previesť (porov. v Majstroch *obaraniť* = ošmeknúť): *Ufňukanec je pre mňa vždy smiešny, vždy sa mi zdá, že si prosí od tých, čo ho ešte neobabrali, aby ho obabrali.* (23) — *Upaprčiť* = babravo, nešikovne spraviť, vyhotoviť (porov. *paprča* = nešikovná ruka): *Iba keď sa majster mal vrátiť z roboty, napochytre čosi* [Vilma] *upaprčila, ani to poriadne neochutnala.* (19)

Frazeologické jednotky. — *Zvonár z dvoch kostolov* (porov. *z dvoch dvorov pes* = falošník, obráťkabátnik, chameleón): [Cerovský kostolník sa chválil veliteľovi partizánskej skupiny, že obsluhoval v Cerovej dva kostoly, starý a nový. Nadväzujúc na to, po čase Onofrej pri listami premiešanom tabaku ho sekne] *Počuj, ty zvonár z dvoch kostolov, — kričal, — dokedy si chceš robiť zo mňa blázna? Myslíš, že ma to baví a že som taký hlúpy, ako si o mne myslíš? Toto je tabak?! — hodil mu listie do tváre.* (89) — *Byť habemus* = byť mŕtvy, byť kampes: *Kamarát je už habemus a mne zostala len povinnosť a tých sedem fajrnkov.* (47—48 — Poznámka: Slovesný výraz *byť habemus* poznám z rodného južného Slovenska vo význame „byť celkom opitý".) — *Páliť Judáša* = obrad zapaľovania ohňa na Bielu sobotu (výraz registruje i Slovník slovenského jazyka; uvádzame ho pre pomernú zriedkavosť a v danej súvislosti pre jeho širokú obraznú náznakovosť): *Ba pred sviatkami* [tu pred Veľkou nocou] *môže si niektorý poštár vypiť, lebo ľudia sú vtedy štedrejší, a keď majú z čoho, núkajú človeka: „Len sa nevyhovárajte, dajte si, pán poštár! Ak chcete, myslite si, že už pálime Judáša, aj tak ho budeme musieť, ničomníka, spáliť!* (196)

Frazeologické obrazné myšlienkové pozadie príslovia *Babka k babce, budú kapce* sa uplatňuje v situačnom riekankovom prísloví, ktoré má naznačiť cestu k celej, zaokrúhlenej pravde cez súbor čiastkových pravdivých výrokov: [Agneškina mať tárajúcemu Guldánovi, svatovi] *Blázon si bol, blázon budeš, niekedy však môžeš mať predsa trochu pravdy! — Mám trochu pravdy! — Majster sa nenahneval, no ani sa nedal pomýliť. — Možno aj ty máš pravdu. Zrnko k zrnku, máčik k maku, počkajme si ešte pár dní, aby bolo na makovičku!* (63)

Výraznú náznakovú silu a umeleckú účinnosť majú v súvise s obdobím pred Veľkou nocou metaforické pomenovania typov osôb podľa mien osobností, čo hrali úlohu v biblickom veľkonočnom súde: *Slovenskí poštári brúsia po slovenskej republike, ktorá sa medzitým scvrkla, zmenšila, fučia a cinkajú bicyklovými zvončekmi, tu nechajú list, tam nechajú kartu, vypijú si s Kajfášom, pozdravia Piláta, žmurknú na Judáša a zdá sa im, že by mohol byť kňazom alebo aspoň kostolníkom ...* (201)

Pre mudrujúce pozorovanie vecí a podávanie celých klbiek myšlienok sú charakteristické gnómy, širšie aforizmy a aforisticky osnované rozkonárené výpovede.

[Je tesár dušou i telom: o Imrovi, partizánovi] *Ten by najradšej z celej hory krovy narobil!* (124) — *Každý nech robí robotu, na akú má nos.* (124) — *Majster sa nehanbí pred iným majstrom širák zložiť. — Majstrov možno nájsť všade. Aj na žandárskych staniciach, aj na pošte, aj na železnici. — Buď opatrný i pri mudrcoch, nie pri majstroch, iba pri mudrcoch, aby si náhodou nad nich nevynikol. Božechráň, ľudia to neznesú. Ale majstrom a tým, čo chcú byť majstrami, vždy ukáž otvorené karty.* (174) — [Čo tam po tom, kde sa to stalo!] *Ak má človek črevá von, nepýta sa na kopec, ej, veru mu nezáleží na tom, ako sa kopec volá, keby aj na kopci žito rástlo!* (54) — *Ak tvoje hrdinstvo za dačo stálo, iste ho budú vedieť oceniť! Ozajstné hrdinstvo sa stáva hrdinstvom až vtedy, keď hrdinu niet, keď už od nikoho nič nechce a ani nič nečaká. Len malý a hlúpy človek čaká už za života, že sa mu príde niekto pokloniť ...* (113) — *Porozmýšľaj, braček, pouvažuj nad včerajškom i nad súčasnosťou, no mysli i na budúcnosť a váž vždy obyčajnou váhou, akou sa váži v obyčajnom spravodlivom živote, a ak niekde dačo chýba, pridaj, pridaj aj vtedy, keď ťa hlúpi ľudia pre tvoju múdrosť a pre tvoje spravodlivé miery mali za hlupáka! Pridaj a nenariekaj!* (113) — [O podlízavých kritikoch] *Koľkokrát ani nevedia, odkiaľ ide smrad, hocikedy si pomýlia vôňu so smradom, no zavše len preto, lebo sa chcú niekomu zavďačiť: „Jaj, ako len krásne voniaš!" Mne však obaja smrdia.* (173)

Je prirodzené, že v mudrujúco táravej reči sa neraz hravo poobracia slovo, a to tak, že vznikne celá alegória; také je napr. mudrovanie o hlavných a vedľajších veciach v úvahách o orechu v priamom i obraznom zmysle: *O nijakých vedľajších veciach vlastne ani neviem. Veď ešte aj orech, keď ho máte v ruke a chcete ho zjesť, odrazu je hlavný, vedľajší je azda ten, ktorý je ešte vo vrecku alebo na stole, lenže aj ten príde na rad. (...) Načo teda vravieť o vedľajšom? Keby som si aj nejaký orech nechal, veď je to tiež orech, čiže aj na ten príde rad, možno ho zjem, neskôr, možno aj nezjem, hlavný*

je však preto, že zostal. V príhodný čas sa s ním aj tak niečo urobí. [Takto mudruje Rudko, ktorý sa to vraj naučil od starého Guldána] *... z majstra sa niekedy len tak sype, trepe dve na tri, no vie byť aj stručný. Lenže majster aj keď trepne, vždy v tom čosi je. Niekedy to len tak pleskne, alebo len kopne. Namojdušu, je to ako orech! A v orechu — čujte, ja aj vtedy, ak je orech prázdny, ja aj vtedy do orecha rád nazriem.* (137 — Poznámka: V Majstroch rovnakú obraznú hodnotu má slovo *jablčko.*)

V. Šikula sa v službách svojich umeleckých zámerov vtipne pohrá s hláskovo blízkymi slovami, v ktorých odkrýva i spoločné obsahové prvky. Názorne to ukáže príklad slovies *strašiť* (v hlave) — *strážiť:* [Partizán Imro zvesil nemeckého obesenca zo stromu] *Opäť Wassermanna postavil, oprel ho o strom, no teraz ho mal priamo pred vchodom do zemľanky. Uvedomil si to. Chcel chybu napraviť, ale nevládal, lebo prsty mu už celkom skrehli, aj trpezlivosť ho prešla. — Márnosť, peknú stráž som si vybral! Ale nech to čert berie! Hanzi, aspoň na mňa dobre vidíš! Napokon, veď je teraz noc a mne už tak či tak straší v hlave, môžeš ma aj ty strážiť ...* (164) — Pozoruhodná a obsahovo bohatá je i slovná hra *IMRICH — INRI.* (193)

Vincent Šikula sa vo svojej tvorbe pohybuje po domove a v ňom po západnom Slovensku: donáša z neho štedro do našej všeobecnej pokladnice i v okruhu reči. Keď treba, vhodne použije aj celý (veršovaný) nárečový útvar. Aby vyvolal pravú západoslovenskú veľkonočnú (jarnú) náladu, votká do textu celú riekanku o svätom Jurajovi, čo *po poli lítá, zem odemyká, aby tráva rástla, fialenka módrá. Buďte tu, babénky, vésélé, už vám to letéčko nésémé, pékné, zeléné, rozmárinové, sédzi baba v kóši, dzédo sa jej prósí, daj bába vajíčko ...* (201; Poznámka: prepisom riekanky sa naznačuje detský spevavý prednes.)

Zo syntaxe upozorňujeme na časté hovorovo opreté tautologické výroky typu *A je A.* Používajú sa vtedy, keď sa hovoriaci dovoláva všeobecne platnej skúsenosti a spolubesedníkovi naznačuje, že vec (osoba) je taká, aká je, že veru inakšia nemôže byť a nebude. Tautologickým výrokom sa lapidárne uzaviera úvaha. Pokladáme ho za eliptickú, úspornú gnómu. Napr. *Poštári sú poštári! — Vojna je vojna!* (68) — *Pánboh je pánboh.* (65) — *Nemec je (len) Nemec* (69) — *Veď majster je majster, vždy vie s učňom spolupracovať, vie sa s učňom zhovárať* (137; porov. *Majster sa nezaprie*).

V stavbe rozprávania sa výrazne ohlasuje využitie postupov zo živej hovorovej reči. Ako jeden z nich tu vyberáme široko rozvitú parentézu: [Veliteľ upozorňoval] *Vraj sa musíme pripraviť na to najhoršie a že kto má strach, nech radšej odíde a len smelí chlapi vraj pôjdeme do toho. No a Ondro a ja* [Jakub], *veď sme smelí chlapi, a doma aj*

tak nebolo bohvieakej roboty, kto by si dal v takom čase šopu robiť, veď sa každý bojí, že by mohol o ňu prísť, šli sme teda a všetko sme videli. (57)

Treba s uspokojením konštatovať, že v texte románu sa starostlivo rešpektuje kodifikovaná jazyková norma. Jazykové majstrovstvo autora však disonantne narúša obchádzanie tvarov minulého kondicionálu. Vylučuje sa tým jednak možnosť rozlíšiť nesprítomnený a sprítomnený minulý podmienený dej a jednak (pri základnom použití) sa ruší rozdiel medzi potenciálnym dejom (ktorý ešte možno realizovať) a fiktívnym (nerealizovateľným) dejom. Tri príklady: [Vilma Rudkovi, keď jej radí napísať Imriškovi] — *Jaj, ty môj hlupáčik, a kam? Keby som vedela, kde je, dávno by som mu už napísala* (73) — *Keby som ich* [Štefanove listy] *aj nečítal, stačí, ak ich Vilma prečítala, tá mi ich zakaždým aj tak od slova do slova vyrapoce.* (100) — *... a keďže ma chcel* [tvoj otec] *silou-mocou uraziť, strčil mi do vrecka päť korún. — Naozaj? Asi viac nemal pri sebe. Nemyslím, že by ťa môj otec chcel uraziť.* (152) — V súvetiach mali byť tvary minulého kondicionálu: *Keby som vedela, kde je, dávno by som mu už bola napísala. — Keby som ich aj nebol čítal, stačí, ak ich Vilma prečítala... — Nemyslím, že by ťa môj otec bol chcel uraziť.*

Krátko uzavierame. Román Vincenta Šikulu *Muškát* má veľa orieškov, ktoré treba rozlúskať, rozdrviť; keď z nich vylúpneme jadro, zistíme, že je to chutné, niekedy i štipľavo ochutené ovocie. V. Šikula sa nám predstavuje ako autor jazykovo neobyčajne tvorivý: rozmnožuje jazykový inventár doteraz nepoužitými alebo novými, dobre utvorenými prostriedkami. Núti nielen bežného čitateľa, ale i jazykového odborníka myslieť o reči; za zdanlivo nelogickým táraním jeho postáv je neraz veľa vtipného odkrývania toho, čo povrchný pohľad nepobadá.

V článku sme upozornili na pozoruhodnú kompozíciu diela, na dobre utvorené lexikálne prvky (vrátane frazeológie) z fondov západoslovenskej lexiky, ktoré bude treba zaregistrovať v budúcich lexikografických prácach zväčša ako expresívne jednotky, a vybrali sme i daktoré syntaktické prostriedky s poukazom na ich vyladené použitie v rámci širšieho hovorovo uvoľneného rozprávania.

Z hľadiska umeleckých žriedel sú pre Vincenta Šikulu v tomto diele charakteristické súkromné listy. Autor o nich píše: *Koľko podobných listov som už čítal! Lenže to nestačí, treba i počúvať, treba vždy počúvať, čo sa pri takých listoch povie.* (101)

Vincent Šikula neraz i zádrapčivo zadrie, všetečne zapára, kopne i sekne ako ďateľ; no jeho zobák ďobe s liečivým úmyslom. Svojim dielam dáva široké ľudské, protivojnové poslanie. Hľadá korene druhej svetovej vojny, odhaľuje širokú sieť zodpovednosti za ňu: *Kto*

začínal? Kedy vlastne, ako a prečo začal? Kde má to svinstvo začiatok? (85).

Aj tu sa potvrdzuje, že všetko „váži obyčajnou váhou, akou sa váži v obyčajnom spravodlivom živote".

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

ŠIKULA, V.: Muškát. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1977. 228 s.
HORÁK, G.: Zábery zo Šikulových Majstrov. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 257—265.

Zopár liahniarskych názvov

ALBÍN OKÁĽ

U nás už jestvujú viaceré podniky kooperačného charakteru, ktoré sa špecializujú na liahnutie mláďat hydiny nielen pre veľké hydinové farmy, ale aj pre drobnochovateľov. Lenže za rýchlym zvyšovaním technickej a organizačnej úrovne podnikov zaostáva priliehavé odborné názvoslovie. Jeden z takýchto podnikov sa nazýva *Spoločný družstevný liaharenský podnik.* Jeho špecializačné označenie nemožno obísť bez povšimnutia a neobjasniť aspoň niekoľko termínov súvisiacich s týmto moderným veľkovýrobným odvetvím hydinárstva, teda s liahniarstvom. Všetky základné odborné názvy sú odvodené od slovesa *liahnuť sa* a od podstateného mena *liaheň.*

Liahnutie je zložitý biologický dej, pri ktorom sa z oplodneného vajca vyvinie živý jedinec.

Liahnivosť (č. *líhnivost,* r. *vyvodimosť,* a. *hatchability,* n. *e Brutkraft, s Brutergebnis, s Schlupfergebnis)* je schopnosť vajca dať za určitých podmienok vznik živému mláďaťu.

Praktici rozlišujú a v percentách vyjadrujú *liahnivosť vložených vajec* a *liahnivosť oplodnených vajec.*

Oplodnenosť vajec (r. *oplodotvorennosť,* a. *fertility,* n. *e Befruchtung)* vložených do predliahne možno určiť až po ich presvietení. Aj oplodnenosť vajec sa vyjadruje v percentách.

Umelé liahnutie sa uskutočňuje v liahniach.

Liaheň (č. *líheň,* r. *inkubator,* a. *incubator,* n. *e Brutmaschine, e Brutanstalt, r Brutapparat)* je stroj alebo iné zariadenie na umelé liah-

nutie. Umelo možno liahnuť nielen mláďatá hydiny (domácej či poľnej), ale aj mláďatá rýb a iných živočíchov.

Väčšie hydinové farmy alebo ich spoločné špecializované závody či podniky majú buď *skriňové* alebo *komorové liahne,* a to *predliahne* i *doliahne.*

Násadové vajcia sa najprv ukladajú do predliahňových zásuviek, ktoré sa potom zasunú do predliahne. V predliahni prebieha takmer celý vývin zárodku, iba 2 — 3 dni pred vykľuvaním mláďat sa nakľuvané vajcia prekladajú do doliahňových zásuviek a presúvajú do doliahní. Predliahne sú rozostavané (inštalované) v osobitnej hale a doliahne tiež v osobitnej.

Pred necelými 40 rokmi niektoré veľkostatky zabezpečovali liahnutie mláďat domácej hydiny, ale aj poľnej (pozbierané bažantie, jarabičie, prepeličie vajcia) pod prirodzenými kvočkami (sliepky, morky, husi). Hniezda, v ktorých sedeli tieto kvočky na „podsypaných vajciach", boli poukladané v tichej, slabo osvetlenej miestnosti, chránenej pred dravcami i pred všetkým, čo by sediace kvočky mohlo znepokojovať; do tejto miestnosti mal prístup len zodpovedný liahniar. Táto miestnosť sa volala *liahnica.*

Liahniar (č. *líhnař,* r. *operator po inkubacii, operator po inkubatornom delu,* a. *hatcheryman,* n. *r Bruter)* je názov, ktorý sa používa v užšom i širšom zmysle. Liahniar v užšom zmysle je pracovník obsluhujúci liahne a riadiaci liahnutie. V širšom zmysle sa týmto názvom označuje pracovník liahniarskeho závodu. To sa vzťahuje aj na ženy *liahniarky.*

Od podstatného mena *liahniar* je odvodené prídavné meno *liahniarsky.* Používa sa napríklad v spojeniach: *liahniarsky podnik, závod, liahniarska sezóna, liahniarske plány* a pod. Celé liahniarske odvetvie sa nazýva *liahniarstvo.*

Od podstatného mena *liaheň* je odvodené prídavné meno *liahenský,* ktoré sa používa napríklad v takýchto spojeniach: *liahenský inventár, liahenská mikroklíma, liahenské priestory, prístroje, zásuvky, obaly, odpady* a pod.

Z toho, čo sme uviedli, je teda zrejmé, že správny názov podniku spomenutého v úvode tohto príspevku by mal znieť: *Spoločný družstevný liahniarsky podnik,* a nie *liaharenský.*

V liahniarskej literatúre sa rozšíril nevýstižný termín *lieska,* hoci je to *zásuvka.* Zásuvkou sa volá preto, že sa s násadovými vajcami zasúva do predliahne a neskôr do doliahne. Podľa toho sa rozoznávajú *predliahňové* a *doliahňové zásuvky.* Môžu sa však zasúvať aj do špeciálnych vozíkov a s nimi do predliahní alebo do doliahní.

Okrem kra, na ktorom sa rodia lieskové oriešky (lieskovce), sa niekde názvom *lieska* označuje plytká debnička s roštovým dnom,

používaná na sušenie ovocia, húb, byliniek a pod. Do liahniarskej terminológie však patrí názov *zásuvka* (r. *lotok, jaščik*, a. *setting drawer trays, hatcher drawer, hatcher trays*, n. *e Vorbrutschublade, e Vorbruthorde*, e Schupflade). [Pozri o tom aj Kultúra slova, *13*, 1979, s. 174.]

Cieľom tohto krátkeho príspevku je podporiť zaužívanie a ustálenie správnej liahniarskej terminológie v súlade s názvami uvedenými v Slovníku slovenského jazyka.

Výskumný ústav chovu a šľachtenia hydiny
Ivanka pri Dunaji

LITERATÚRA

Kolektív: Živočíšna výroba II. Bratislava, SVPL 1968.
MÁTL, J.: Liahnutie hydiny. Bratislava, SVPL 1959.
Slovník slovenského jazyka II. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960.

Skloňovanie miestnych názvov typu Hul a Mužla

JOZEF JACKO

V súčasnej spisovnej slovenčine sa v mužskom životnom rode neuplatňuje rozdiel medzi tvrdo a mäkko zakončenými podstatnými menami, takže je len jeden vzor pre všetky životné podstatné mená mužského rodu zakončené na spoluhlásku, a to vzor *chlap*, ktorý je silný zástupca mužského životného rodu. Podľa neho sa skloňujú podstatné mená *manžel, anjel, Pavol, Cyril, konzul* (zakončené na tzv. tvrdú spoluhlásku *l*), ale aj podstatné mená *učiteľ, cvičiteľ, predná-šateľ, riaditeľ, ctiteľ* (zakončené na tzv. mäkkú spoluhlásku *ľ*).

V mužskom neživotnom rode sa však rozdiel medzi tvrdo a mäkko zakončenými podstatnými menami uplatňuje, takže sú tu dva vzory: *dub* a *stroj*. Podstatné mená *oddiel, odstrel, tesil, textil, exil, úkol, Minčol, monopol* sa skloňujú podľa vzoru *dub*, ale podstatné mená *ošiaľ, bagateľ, kužeľ, bôľ, rýľ, úľ, cencúľ, mozoľ* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*.

V ženskom rode sa pri podstatných menách zakončených na samohlásku *a* uplatňuje rozdiel medzi tvrdo a mäkko zakončenými slovami, takže existujú dva vzory: *žena* a *ulica*. Podľa vzoru *žena* sa skloňujú podstatné mená ženského rodu, ktoré sa končia v nominatíve singuláru na *-a* a ktorých kmeň sa končí na tzv. tvrdú alebo

obojakú spoluhlásku. Podľa vzoru *ulica* sa skloňujú podstatné mená, ktoré sú zakončené v nominatíve singuláru na *-a* a ktorých kmeň sa končí na tzv. mäkkú spoluhlásku. Podstatné mená ženského rodu *skala, novela, truhla, sila, žila* a pod. sa skloňujú podľa vzoru *žena,* ale podstatné mená ženského rodu *jedľa, fakľa, rokľa, žemľa, guľa* a pod. sa skloňujú podľa vzoru *ulica.*

V poslednom čase najmä na stránkach novín a časopisov badáme isté ťažkosti pri skloňovaní miestnych názvov mužského a ženského rodu, ktorých kmeň (koreň) sa končí na tzv. tvrdú spoluhlásku *l.* Od miestneho názvu *Hul* sa podoba lokálu sing. tvorí pádovou príponou *-i* (podľa vzoru *stroj*): *v Huli,* napr.: *... JRD Žitava so sídlom v Huli ... — Ale družstevníci v Huli ...* (Život, 24. 1. 1980, s. 7). — *V Novozámockom okrese začali so zberom pšenice ako prví kombajnisti JRD Žitava so sídlom v Huli* (Život, 27. 7. 1978, s. 9). — *K protestným hlasom sa pridávajú aj pracovníci zlúčeného JRD Žitava so sídlom v Huli a občania z Hula, Podhájskej, Radavy a Vlkasu* (Roľnícke noviny, 18. 9. 1973, s. 2). — *Na hody v Huli došiel na svojom ... — V miestnej pravotočivej zákrute v Huli vodič ...* (Práca, 10. 10. 1973, s. 6).

Aj od miestneho názvu *Šandal* sme v tlači zaznamenali formu lok. sing. s pádovou príponou *-i,* napr.: *V Šandali, okres Svidník, vznikol z dosiaľ nezistených príčin požiar ...* (Východoslovenské noviny, 6. 12. 1976, s. 3).

Podľa súčasnej kodifikácie (Slovník slovenského jazyka VI. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968) majú miestne názvy *Hul* (s. 179) a *Šandal* (s. 232) v lok. sing. pádovú príponu *-e: v Hule, v Šandale.* Pádovú príponu *-e* v lok. sing. majú aj ostatné miestne názvy (zemepisné názvy) zakončené v nom. sing. na tzv. tvrdú spoluhlásku *l,* napr.: *Kajal — v Kajale, Michal na Ostrove (nad Žitavou) — v Michale na Ostrove (nad Žitavou), Bruntál — v Bruntále, Zádiel — v Zádiele, Oriol — v Oriole, Kábul — v Kábule, Soul — v Soule.* Na rozkolísanosť pádových prípon v lok sing. vzoru *dub* upozornil K. Palkovič v príspevku *Oddiel — v oddiele (oddieli)?* (Kultúra slova, *12,* 1979, s. 244—246). Spomína, že „rovnako ako slová *diel, oddiel* a pod. skloňujú sa aj zemepisné názvy *Dubodiel, v Dubodiele, Zádiel — Zádiele* (podľa vzoru *dub),* ale názvy *Biel — v Bieli, Podbiel — v Podbieli* majú v 6. páde príponu *-i,* t. j. skloňujú sa podľa vzoru *stroj.* Na oprávnenosť mäkkého *ľ* v názve *Podbiel* upozornil V. Uhlár (Slovenská reč, *37,* 1972, s. 164—168), no zatiaľ je kodifikovaná podoba *Podbiel* (pozri Slovník slovenského jazyka VI, 1968, s. 215, a Statistický lexikon obcí ČSSR 1974)." Poznamenávame, že J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 314) zaraďuje miestne názvy *Biel*

a *Podbiel* k vzoru *dub*. K. Palkovič v príspevku spomína domáce slová na *-ál*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *dub* (napr. *kopál*), a prevzaté, z ktorých časť sa skloňuje podľa vzoru *stroj* (jednotné číslo) i *dub* (množné číslo), napr. *lokál — v lokáli — tie lokály*, časť podľa vzoru *dub: šál — v šále — tie šály*. V poslednom čase sme si všimli, že niektoré prevzaté slová na *-ál*, ktoré sa v jednotnom čísle skloňujú podľa vzoru *stroj*, v množnom čísle podľa vzoru *dub*, používajú sa aj v jednotnom čísle v lok. sing. s pádovou príponou *-e* (podľa vzoru *dub*). Napríklad televízni športoví komentátori hovoria, že *sme opäť v reále*. V Slovníku slovenského jazyka III (1963, s. 706) sa uvádza podstatné meno *reál* iba vo význame „starý španielsky strieborný peniaz", pričom sa uvádza pádová prípona lok. sing. *-i*. V Morfológii slovenského jazyka (Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 93) sa konštatuje, že slovo *kapitál* má v lok. sing. pádovú príponu *-i*. Aj Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 673) uvádza podstatné meno *kapitál* v lok. sing. s pádovou príponou *-i*. Z dennej tlače uvádzame doklad na pádovú príponu *-e* v lok. sing. podstatného mena *kapitál: Marx v Kapitále zdôrazňoval jej význam ...* (Práca, 6. 9. 1978, s. 4). Frekventované slová *reál* (skutočnosť) a *kapitál* prejavujú v súčasnej spisovnej slovenčine tendenciu priberať v lok. sing. pádovú príponu *-e*, i keď doterajšia kodifikácia je s pádovou príponou *-i (v reáli, kapitáli)*.

Podľa dokladov z tlače prevláda obyvateľské meno od miestneho názvu *Hul* v podobe s príponou *-an: Hulan*, napr.: *Hulania priemerný ročný plán prekračujú. — Hulania majú denný prírastok 1 000 kg hovädzieho mäsa ...* (Život, 24. 1. 1980, s. 7). SSJ VI (s. 179) uvádza pri miestnom názve *Hul* obyvateľské meno s príponou *-čan (Hulčan)*, ale aj s príponou *-an*, pred ktorou sa spoluhláska *l* strieda so spoluhláskou *ľ (Huľan)*. Príponou *-čan* sa tvoria aj iné mužské obyvateľské mená od miestnych názvov tohto typu, napr.: *Kajal — Kajalčan, Bruntál — Bruntálčan, Kábul — Kábulčan, Michal na Ostrove — Michalčan, Zádiel — Zádielčan* a pod.

Miestne názvy ženského rodu typu *Mužla* sa často v tlači uvádzajú v niektorých pádoch podľa vzoru *ulica, napr.: Ing. Ernest Barusz, predseda JRD Mier v Mužli* (Pravda, 10. 10. 1979, s. 1). — *Donedávna bol 29-ročný Július K. z Mužle, okres Nové Zámky, ešte stavebným robotníkom* (Smena, 11. 6. 1979, s. 5). — *Už sú odvtedy tri roky, čo v Radoli pri Kysuckom Novom Meste ...* (Pravda, 14. 12. 1979, s. 8). — *V Radoli aj malé dieťa vie ...* (Smena, 2. 10. 1979, s. 1). *Vo štvrtok zadržali pracovníci VB 27-ročného strážcu zveri Jozefa B. z Mužle ...* (Smena, 13. 12. 1976, s. 7). — *Pre trestný čin ublíženia na zdraví začali trestné stíhanie proti 27-ročnému Jozefovi R. z Mužle* (Práca, 13. 12. 1976, s. 5). Miestne názvy *Mužla, Radola* sa v spisovnej slo-

venčine skloňujú pravidelne podľa vzoru *žena*, pretože v nom. sing. majú pred pádovou príponou *-a* tzv. tvrdú spoluhlásku *l: Mužla, Radola — z Mužly, Radoly — k Mužle, Radole — cez Mužlu, Radolu — v Mužle, Radole — za Mužlou, Radolou.* Podľa vzoru *žena* sa skloňujú aj miestne názvy *Nadabula, Červená Skala, Píla, Dukla* a i.

Zanedbávanie výslovnosti spoluhlásky *ľ* spôsobuje zasa ťažkosti pri skloňovaní podstatných mien typu *Šuľa, Šaľa, Miroľa, Leľa* a pod. V odborárskom denníku Práca (15. 5. 1979, s. 9) sme čítali vetu: *Zúčastnili sa na nej štyri najvyspelejšie súbory z Topoly, Habury, Stakčína a ZDŠ z Medzilaboriec na Komenského ulici.* Vo Východoslovenskom kraji (okres Humenné) leží vo východnej časti Bukovských vrchov (v doline Uličky) obec *Topoľa* (nie *Topola*), kde sa 24. 4. 1803 narodil ukrajinský básnik, národný buditeľ Alexander Duchnovič. Miestny názov *Topoľa* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *ulica*, pretože v nom. sing. je pred pádovou príponou *-a* tzv. mäkká spoluhláska *ľ: Topoľa — idem z Topole, bližime sa k Topoli, prechádzali sme cez Topoľu, zastavili sme sa v Topoli, sedeli sme za Topoľou.*

V súčasnej spisovnej slovenčine existujú dve osobitné spoluhlásky *l — ľ*, pomocou ktorých možno rozlišovať význam slov, napr. *lad — ľad, lak — ľak, lavica — ľavica, rola — roľa* a pod. Odlišnosť spoluhlások *l — ľ* sa prejavuje aj v oblasti morfológie. Miestny názov *Hul* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa tvrdého vzoru *dub: v Hule.* Miestne názvy *Mužla, Radola* sa skloňujú podľa tvrdého vzoru *žena (v Mužle, v Radole)*, ale miestny názov *Topoľa* sa skloňuje podľa mäkkého vzoru *ulica: z Topole.*

Pedagogická fakulta UPJŠ
Švermova 1, Prešov

Komunikačná a jazyková úroveň jednej z našich rozhlasových relácií

LADISLAV RYBÁR

V prvom decembrovom týždni roku 1979 sme si všímali komunikačnú, jazykovú a štylistickú úroveň jednohodinovej rozhlasovej relácie bratislavského rozhlasu určenej pre Západoslovenský kraj. Toto pravidelné popoludňajšie vysielanie tvorí súvislé pásmo živého slova a hudby, redaktorských monológov i dialógov s najrozličnejšími osobami, zväčša zodpovednými za nejakú činnosť, za plnenie výrobných

plánov, s ľuďmi s istým spoločenským postavením. Pásmo je nesporne hodnotné, je v ňom dosť aktuálnych tém. Pri jeho rozbore a kritike budeme sledovať predovšetkým ďalšie možnosti, ako ho zdokonaliť a skvalitniť.

Už z piatich sledovaných hodín tejto relácie možno usúdiť, že nie všetci redaktori, autori a zároveň hlásatelia textov tohto pásma majú rovnakú jazykovú kultúru a zručnosť rozhlasového novinára. (Všímali sme si iba prejavy hlásateľov a redaktorov rozhlasu, prejavy externých osôb nechávame bokom.)

Ako prvý nedostatok sme si poznačili, že niekedy príliš badať, že redaktorské texty sú čítané, teda vopred písomne pripravované. Z toho vyplýva, že nielen monológy, ale aj dialógy majú potom výrazný charakter písomnosti a nedostatkov hovorovosti, ústnosti. Miestami sa frazeológia a lexika redaktorských textov približovala k administratívnemu štýlu, bola akoby v zajatí úradného písomného styku alebo prinajmenšom dennej tlače. Už v menšej miere trpeli texty rozhlasových redaktorov a hlásateľov nedostatkom subjektivizácie, úsilia o spätnú väzbu s neviditeľnými masami poslucháčov, úsilím urobiť z poslucháča partnera, spoluúčastníka rozhovorov. Nazdávame sa, že rozhlasová reč má byť vcelku živšia a adresnejšia ako reč novín, základom rozhlasovej reči je jej intonačné majstrovstvo, ktoré zabezpečuje jej živosť a pútavosť, jej premyslenosť a precítenosť. Bez výstižnej a priliehavej intonácie vzniká šedivý prúd mechanicky plynúcich výpovedí, v ktorých sa nemení rytmus, výpovede nie sú rozpauzované, nenarába sa v nich citlivo ani s melódiou, ani s dôrazom. Takéto výpovede sa potom márne „dynamizujú" chvatným tempom.

Ďalší náš postreh sa týka nedostatku žánrovej pestrosti. Chýba nám v reláciách tohto druhu dobrý rozhlasový fejtón, humor, satira, ba aj dobrá nenaaranžovaná reportáž. Pokiaľ ide o dialógy, mali by vyznievať prirodzene. Niekedy redaktor iba akoby „naštartoval" interviewovaného a nechá ho potom dlhú chvíľu na pokoji (nech si prečíta, čo si napísal na papier) a ozve sa znova až nakoniec, aby uzavrel dialóg, ktorý vlastne dialógom ani nebol. A potom — výber interviewovaných osôb by mohol byť pestrejší, nemusí to byť vždy iba jediná osoba, vždy riaditeľ alebo funkcionár, námestník riaditeľa a pod. Skreslený pohľad na život kraja môže nadobudnúť poslucháč aj tým, že sa výber interviewovaných osôb uskutočňuje stále iba podľa toho istého kľúča, že tematika krajového vysielania je z 80—90 % výrobná.

V ortoepickej sfére sa javil v celej relácii veľmi výrazný nedostatok pri rozlišovaní krátkych a dlhých samohlások, nedodržiavanie rytmického zákona. Veľmi častá je aj nesprávna výslovnosť dvojhlások, najmä *ia, ie*. Zdá sa, že spomínané nedostatky sa neprijemne roz-

máhajú v celom bratislavskom kultúrnom centre, lebo ich denne môžeme zaregistrovať či už z televízie alebo v reči prednášateľov, diskutérov, rečníkov, ba aj pedagógov.

Aby sme boli celkom konkrétni, uvedieme príklady z prehovorov jednotlivých redaktorov a hlásateľov sledovanej relácie: *na komisionálnych jednaniách, opatreniá, prestárlý strojový park, na pamiátku R. Jašíka, šesťdesiátého piátého, je známé, Trnavčaniá, miérová, Sovietského zväzu, užívanié, vydiéraniá, násiliá, inžiniér, nié, omiétka, mládežnícka brigáda, po piátykrát, podmiénka je, prostriédky, tých je najviac, svoje súkromié, s možnosťou sledovaniá* atď. Presný a úplný výpočet by však zabral priveľa miesta.

Niektorí hlásatelia správne uplatňovali viazanú výslovnosť a znelostnú asimiláciu, iba pri predložkách *k* a *ku* nebola znelostná asimilácia vždy v poriadku. Niektorých pracovníkov treba pochváliť za úsilie mäkčiť spoluhlásku *l* aj v skupinách *le, li, lia, lie, liu.* Problémy boli aj s výslovnosťou ukazovacích zámen *tie, tieto.* Spisovná norma tu jednoznačne vyžaduje tvrdú výslovnosť.

Artikulácia dvoch samohlások typu *-uá-, -oá-* má byť čistá, bez sprievodných spoluhláskových zvukov, nemá vyznievať ako *-uvá-* alebo *-ová-*, správne teda bude *január, február*, nie *januvár, februvár.* Takáto kazová výslovnosť sa našťastie nevyskytla v reči hlásateľov rozhlasu, ale v prejave interviewovanej funkcionárky istého podniku. No kriticky ju spomíname pre jej pomernú zaužívanosť a hojný výskyt.

Pri prednese dlhších kontextových celkov nedostatkom je už spomínaná „čítanosť" a s ňou súvisiaca rytmická a zvuková stereotypnosť, intonačná jednotvárnosť. V úsilí o dynamickosť prednesu, o jeho živosť uplatňuje sa často chvat, pri ktorom sa rušia takmer všetky pauzy, v prejave niet vysúvania, zdôrazňovania, nakrátko: chýba tu melodizačné majstrovstvo. V reči hlásateliek často badať stereotypné melodické vyrážanie posledných slabík slov, čo už hraničí s afektovanosťou. Spomínané nedostatky v ortoepii a prednese hovoreného slova sú však logickým dôsledkom nedostatočnej prebádanosti hovorenej podoby spisovného jazyka, ako aj doteraz trvajúceho vyučovania jazyka v školách upriameného na písanú podobu.

Ďalšie nedostatky sa týkali štylizačnej práce redaktorov a hlásateľov, práce na písanej verzii textu. Nesprávne využívanie predložky *pre* sa stalo v našich komunikačných prostriedkoch natoľko módnym, že sa už voči tomuto poklesku nebúri ani jazykové povedomie ľudí, čo majú so štylizačnou prácou denne do činenia. Bežne čítame a počúvame vety ako napr.: *Máme ešte pre leto voľné zájazdy, Hlasujeme pre mier, pre socializmus, pre lepší zajtrajšok, Máme bohatý výber darčekov pre Vianoce, To by bolo pre dnešok všetko, Ponúkame knihy*

pre čítanie, Pracovný program pre najbližšie obdobie. Predložka *pre* tu očividne vytláča správnejšie a významovo presnejšie predložky *na, za* alebo *po.* Nemožno súhlasiť ani s nadužívaním ukazovacích a odkazovacích zámen tam, kde vlastne vystačíme s osobným zámenom, neprispieva to ku kultúrnosti prejavu: ide napr. o spojenie *pripravujeme tieto tak* (správne: *pripravujeme ich tak).*

Ak hovoríme o módnych vplyvoch a prúdoch v jazyku, žiada sa pripomenúť, že najnovšie dostávajú krídla slová *realizácia* a *realizovať.* Horúčka prevádzania síce poklesla, no akoby sa rodila nová, horúčka realizácie, a to v hovorovom štýle rovnako ako v publicistickom, náučnom či v administratívnom. Pravdaže, slová *realizovať* a *realizácia* nie sú chybné, nespisovné, ibaže ich pričastá frekvencia v hovorovom štýle, v publicistických textoch neprispieva k štýlovej vybrúsenosti prejavu. Akoby sme si nemohli zvyknúť na ich domáce ekvivalenty a synonymá *konať, robiť, vykonávať, uskutočňovať, dohotoviť.* Podobne sa stáva okrídleným aj predložkový výraz *v rámci.* Najnovšie sa všetko s obľubou dáva do rámca. Jednak sa tým reč zahmlieva a zbytočne komplikuje *(v rámci dnešnej schôdze* namiesto *na dnešnej schôdzi),* jednak sa tým zatláčajú do úzadia rovnako hodnotné výrazy, ako sú napr. *v súvislostiach, v okolnostiach, v okruhu, v podmienkach,* a hoci aj jednoduché spojenia s predložkami *za, na s, v, pri.* Napríklad spojenie *v rámci nášho vysielania* sa dá nahradiť alebo obmeniť spojením *v našom vysielaní, v rámci nášho posedenia* spojením *na našom posedení, v rámci výroby* spojeniami *vo výrobe, pri výrobe, v rámci cesty domov* výrazmi *cestou domov, na ceste domov.* Módnou sa stala aj príslovka *celkom,* keď stojí namiesto prísloviek *spolu, dovedna, vedno.* V spisovnej slovenčine nákladné autá nenabehajú *celkom X kilometrov,* ale *dovedna, spolu istý počet km.* Družstevníci v Čalove vyprodukovali nie *celkom X litrov mlieka,* ale *spolu X litrov mlieka,* podnik odovzdal na verejné zásobovanie nie *celkom X kusov výrobkov,* ale *dovedna X kusov výrobkov.*

Rozhlasové publikum si, pravda, zriedkavejšie všimne takéto „maličkosti", no zvyčajne spozornie a pohorší sa pri hrubých morfologických, ale aj iných chybách, ako boli napr. tieto: *V Zohori* (namiesto *Zohore), za pomoci krajskej hygienickej stanici* (namiesto *stanice), previedli prísne opatrenia kvôli porušovaniu predpisov* (namiesto *zaviedli... pre porušovanie), pukanianska keramika* (namiesto *pukanská).*

Štylizačná nepozornosť máva za následok, že sa v kontexte pričasto upotrebúvajú tie isté slová, že štylista — podávateľ — nehľadá synonymické varianty na spestrenie výpovede. Napr. príslovka *určite* sa nemusí tri-štyrikrát opakovať v dvoch-troch vetách idúcich za sebou, možno ju vhodne obmeniť synonymami *isto, istotne, dozaista,*

naisto. Bohatá a štylisticky diferencovaná slovná zásoba je abecedou aj hlásateľského umenia. Vysokým stupňom nedostatku štylizačnej zručnosti je, keď niekto pozná iba „svoje" obľúbené slová, bez ktorých nevie zoštylizovať jedinú myšlienku. Pričasté a veľakrát aj nefunkčné použitie toho istého slova sa stáva potom pre poslucháča také typické, že mu môže prischnúť ako prezývka.

Máme námietky aj proti spojeniam *po jednej stránke* a *po druhej stránke (namiesto z jednej stránky, z druhej stránky)* a proti nefunkčnému používaniu opisného pasíva: *Nie ste ako podnik zato postihovaní? Nie sú na vás kladené privysoké požiadavky?* — tie totiž menia rozhlasovú reč na schôdzkovú, na reč kancelárskej korešpondencie.

Problémom hlásateľskej činnosti v súčasnosti je odkázanosť na písomne vopred vypracovanú textovú predlohu, ktorá sa číta. Ak sa však už musí čítať, nech čítanie nie je školácke, monotónne, nech sa aspoň sčasti priblíži prirodzenej hovorenej reči a nech výpoveď stratí charakter písomnosti. Zvukové prostriedky môžu výpoveď vo veľkej miere oživiť a významovo i emocionálne obohatiť.

Na záver pripomíname, že redaktorská a hlásateľská prax v takých masových oznamovacích prostriedkoch, ako sú televízia a rozhlas, sa nezaobíde bez ustavičného intenzívneho jazykového a štylistického vzdelávania a bez osvojovania si a využívania novších teórií rétoriky a komunikácie.

Pedagogická fakulta UK
gen. Svobodu 34, Trnava

ROZLIČNOSTI

Bárium, nie báryum

Hoci sa v každodennej praxi neraz stáva, že sa jazykové problémy zužujú na pravopisné problémy, nie je to správne. Okrem toho nie je správne, keď sa pravopisné problémy zúžia na jediný problém, a to na písanie mäkkého *i* alebo ypsilonu. Podľa toho sa aj v školskej praxi potom chybne hodnotí jazykový prejav — školská úloha podľa počtu pravopisných chýb čiže podľa výskytu „ypsiloniek".

V našej poznámke chceme upozorniť na také prípady nesprávneho písania slov, keď sa v priebehu posledných desaťročí zmenil starší spôsob neodôvodneného písania ypsilonu, ale vplyvom tradície či

zotrvačnosťou sa tieto slová v praxi ešte občas píšu s ypsilonom. Ide o slová *bárium* a *oxid*. Uvedieme konkrétne príklady: V Česko-slovenskom slovníku (Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979, s. 24) a vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku I. (Kol. red. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979, s. 111) sa v zhode s Pravidlami slovenského pravopisu (11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, s. 121) píše slovenský ekvivalent názvu chemického prvku v podobe *báryum* (čes. *baryum*, rus. *barij*).

No už od roku 1965, keď vyšla práca M. Zikmunda Názvoslovie anorganických látok (2. vyd. Bratislava, SPN 1965, s. 55, 86) sa názov prvku *bárium* píše s mäkkým *i*. Tu sa aj uvádza, že podoba *báryum* s ypsilonom je nesystémová. Názov *bárium* s mäkkým *i* zaznamenáva aj Mendelejevova tabuľka s periodickou sústavou prvkov, ktorú vydalo vydavateľstvo Alfa pre školy a prax. Podobu *bárium* nájdeme aj v mnohých iných publikáciách (najmä odborných), príručkách, učebniciach a slovníkoch. Uvedieme tu aspoň daktoré z nich: Slovník cudzích slov (S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter. 3. vyd. Bratislava, SPN 1970, s. 149, podobne aj najnovšie vydanie od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej, 1. vyd. Bratislava, SPN 1979, s. 123), Pyramída I. zv., red. O. Slušná, 1. vyd. Bratislava, Slovakopress 1972, s. 328), Polytechnický náučný slovník (H. Chmielewski, preklad z poľštiny, 1. vyd. Bratislava, Alfa 1968, s. 40), Poľsko-slovenský technický slovník (Red. S. Šaling. 1. vyd. Bratislava—Warszawa, Alfa 1971, s. 28) atď.

Z inojazyčnej literatúry uvádzame aspoň nemecký slovník: Fremdwörterbuch (2. vyd. Mannheim, Zürich, Dudenverlag 1966, s. 90), ktorý uvádza názov prvku ako *Barium*.

Z uvedeného jasne vyplýva, že sa názov chemického prvku *bárium* (názov striebristého kovu, alkalického prvku značky *Ba*) píše v slovenčine podobne ako v iných európskych jazykoch (napr. v ruštine, nemčine, angličtine, španielčine, taliančine) s mäkkým *i*. Slovo od pôvodu grécke má latinskú slovotvornú príponu *-ium* a tá sa píše rovnako v mnohých jazykoch. Podobne sa píšu aj iné slová toho istého slovotvorného modelu a mnohé iné chemické prvky, napr.: *kadmium, polónium, rádium, indium, osmium, rénium, tálium, aktínium, kurčatovium, germánium, galium* atď.

V slovenčine nieto ani reálneho, ani nijakého iného (napr. jazykového, pravopisného, slovotvorného atď.) dôvodu na to, žeby sa v slove *báryum* malo písať *y*.

Uvedieme ešte ďalšie príklady, ktoré sú tvorené od slova majúceho v základnom tvare na začiatku *y* aj na konci *y* a jednako len sa všetky názvy chemických prvkov odvodených od tohto slova píšu s príponou *-ium*. Ide o tieto chemické prvky: *ytrium* (značka *Y*),

yterbium (značka *Yb*), *terbium* (značka *Tb*), *erbium* (značka *Er*) — (porov. tabuľku Mendelejevovej sústavy prvkov a najnovší SCS, 1979, s. 258, 873, 936). Všetky názvy chemických prvkov *(yterbium, ytrium, terbium, erbium)* sú tvorené od mena švédskeho mesta *Ytterby,* a to tak, že sa za základ pomenovania prvku vezme názov mesta, ale v rozličnom rozsahu (celé pomenovanie alebo len časť: *yterb-ium terb-ium, ytr-ium, erb-ium)* — len tak bolo možné utvoriť od jedného základu viacero mien chemických prvkov (zo skupiny vzácnych zemín). Zdvojená spoluhláska *-tt-,* ktorá je v základe mena mesta, sa v názvoch chemických prvkov zjednodušila.

A na záver ešte jedna poznámka: ak sa pri písaní chemických prvkov dala prednosť spôsobu písania v prospech jednotnosti a internacionálnosti, tak je pochopiteľné, že sa zjednotilo aj písanie termínu *oxid* (podobne ako *chlorid, sulfid, amid, sulfónamid* atď.) a s ním súvisiacich termínov *oxidovať, oxidácia.* Takéto zjednotenie a vlastne aj zjednodušenie termínov v rámci jednej terminologickej sústavy je zákonité a žiadúce. Treba ho preto v praxi rešpektovať.

M. Ivanová-Šalingová

Výslovnosť zložky gn v prevzatých slovách

Slovo *fyziognómia* sa niekedy vyslovuje v podobe *fizionómia.* Vynára sa otázka, či je takáto výslovnosť správna. Slovo je gréckeho pôvodu a v takýchto slovách sa skupina *gn* vo výslovnosti zachováva. Na uvedenú výslovnosť slova *fyziognómia* pravdepodobne vplýva francúzština, kde je spojenie *gn* zložkou na označenie hlásky *ň.* Napr. *Compiégne [kompjéň], Avignon [aviňon], Cognac [koňak], Boulogne [buloň], Champagne [šampaň], Montaigne [montéň], Vigny [viňi], Mignon [miňon].* Aj v taliančine sa spojenie (zložka) *gn* vyslovuje ako *ň,* napr. *Bologna [boloňa], Cerignola [čeriňola], Agnolo [aňolo], Magnifico [maňifiko].* Tieto zemepisné názvy a mená osôb sa píšu aj v slovenskom texte pôvodným pravopisom.

Zložka *gn* [ň] sa zachováva aj v niektorých všeobecných názvoch, ktoré sme prevzali z francúzštiny alebo taliančiny. Používa sa napr. z taliančiny prevzatý výraz *monsignore [monsiňore* i *monsiňór], signor, signorina* (popri *siňor, siňorina),* výpožičky z francúzštiny ako *sauvignon [soviňon]* „sorta hrozna a vína", *cromagnonec [kromaňo-]* »typ predvekého človeka", *mignonka [-ňo-]* „druh napolitánky", *chignon [šiňon]* „druh účesu", zriedkavé *peignoire* [peňoár] „druh ženského plášťa". Pri iných slovách prevzatých z francúzštiny, najmä

častejšie používaných, sa už pôvodné *gn* pravopisne upravilo. Napr. *koňak, kampaň, šampiňón, lorňon, lornet [lorňet].* Patrí sem aj slovo *vineta [viňeta],* ktoré sa vplyvom staršieho spôsobu písania často nesprávne vyslovuje v podobe *vigneta.* V zemepisných názvoch *Bretónsko* (franc. *Bretagne), Gaskonsko* (franc. *Gascogne),* v prídavných menách ako *šampanský* a pod. sa uplatnila popri pravopisnej úprave aj domáca prípona.

V prevzatiach z angličtiny sa zložka *gn* číta ako *n: sovereign [sovrin]* „druh anglickej mince", *design [dizajn],* novšie písané aj *dizajn* „priemyselné výtvarníctvo" a i.

V slovenčine je dosť internacionalizmov gréckeho a latinského pôvodu, v ktorých sa spojenie *gn* vyslovuje ako dve hlásky. Napr. *gnóm, lignit, gnozeológia, rekognoskácia, ignorovať, pregnantný, impregnovať, signál, magnát, stagnácia, signifikácia, magnificencia.* V názve rastliny *magnólia,* hoci je pomenovaná podľa francúzskeho botanika *Magnola,* sa skupina *gn* vo výslovnosti zachováva ako v slovách gréckeho a latinského pôvodu. Rovnaký úzus je pri iných názvoch rastlín, napr. *echevéria* (porov. Kultúra slova, *13,* 1979, s. 119). V slovách domáceho pôvodu je skupina *gn* zriedkavá, napr. glgnúť, *hegnúť, gniaviť,* v zdomácnenom *agnusok* (i *agnuštek*), v niektorých menách ako *Ignác, Agnesa* (i *Agneša*), v staršom mene *Benigna,* v priezviskách ako *Wagner, Segner, Magna* a i. V niektorých nárečiach (napr. v stred. Liptove) sa skupina *dn* zmenila na *gn: gňes* (namiesto *dnes).*

Uviedli sme viac príkladov na výslovnosť skupiny *gn* ako dvoch hlások, aby sme ukázali, že výslovnosť slova *fyziognómia* so zachovaním skupiny *gn* má v slovenčine dosť silnú oporu. Chybná výslovnosť nastáva akosi neuvedomene, najmä u jednotlivcov, ktorí poznajú francúzštinu.

Ukazuje sa, že spojenie *gn* sa vyskytuje prevažne v cudzích a prevzatých slovách a má rozličnú platnosť. V slovách grécko-latinského pôvodu sa vyslovuje tak ako v domácich slovách *(gn* má platnosť dvoch hlások), v slovách západoeurópskeho pôvodu má platnosť zložky na označenie hlásky *ň* (vo francúzšine a taliančine) alebo hlásky *n* (v angličtine). Písanie zložky *gn* sa zachováva pri vlastných menách a nezdomácnených všeobecných názvoch. Vo všeobecných názvoch nastáva po zdomácnení pravopisná úprava.

Slovo *fyziognómia* sa vyslovuje so zachovaním skupiny *gn* tak, ako je to aj v iných slovách, v ktorých je ten istý koreň ako v druhej časti tohto zloženého slova, t. j. v slovách *gnóza, gnóma, prognóza, agnoskácia, gnómický, agnosticizmus* a i. Výslovnosť v podobe *fizionómia* je nespisovná.

K. Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Spoľahlivý sprievodca umeleckými textami

(Findra, J. — Gombala, E. — Plintovič, I.: Slovník literárnovedných termínov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1979. 352 s.)

Vo vydávaní slovníkových príručiek bol lanský rok v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve nezvyčajne úrodný. Vyšiel Slovník cudzích slov, Slovník jazykovedných termínov, v podstate slovníkovou príručkou je Literárna rukoväť — aby sme tu spomenuli aspoň tie najznámejšie slovníkové práce — a vyšiel aj *Slovník literárnovedných termínov* (ďalej SLT). Táto príručka je koncipovaná „ako typ stredného slovníka. Obsahuje termíny, ktoré sa bežne používajú v oblasti literárnej tvorby, literárnej vedy, kritiky, histórie, poetiky a štylistiky" (s. 5). Autori ju adresujú učiteľom vyučujúcim na stredných školách literatúru, ale predpokladajú, že môže byť užitočnou pomôckou aj žiakom škôl druhého cyklu, príp. vysokoškolákom študujúcim slovenský jazyk a literatúru.

Jednotlivé heslá majú starostlivo premyslenú a zväčša aj stabilnú osnovu, resp. štruktúru. Najsamprv sa termín spravidla definuje, po definícii podľa uváženia autora hesla nasleduje podrobnejšia charakteristika a po nej vhodné príklady, ktoré sú „prinajmenšom rovnocennými partnermi teoretického výkladu hesla" (s. 6). K tejto autorskej a v podstate iba informatívnej charakteristike ilustratívneho slovesného materiálu žiada sa pripojiť ďalšiu — hodnotiacu charakteristiku. Ide totiž o citlivo vyberaný materiál, v ktorom je vo vzácnej rovnováhe inštruktívnosť dokladov a ich estetická účinnosť. Autori si osobitne dali záležať, aby doklady boli nielen názorné, lež aj esteticky pôsobivé a ideovo nosné. Toto zistenie sa dá doložiť mnohými textami, spomenieme však za všetky aspoň ilustratívny materiál pri hesle *parentéza* (s. 204—208). Uvádzajú sa tu príklady z odbornej literatúry, z umeleckej prózy aj z poézie. Príklad na parentézu v poézii — báseň M. Kováča *Osvienčim 1958* — nenechá nikoho v pochybnostiach, že z vecného, estetického a ideového hľadiska ide o uvážene vybratý doklad na podopretie teoretického výkladu, podľa ktorého „V poézii sa parentetický text zvyčajne dostáva do zložitejších vzťahov so základným textom. Často sa takto vyslovujú dva ‚deje', ktoré sa vzájomne iba dotýkajú, no ešte častejšie sa významovo stretávajú a kontaminujú, napr.: Po každom, kto odíde, / zostane niečo /na tejto zemi. // I po nás tu niečo zostalo. // Zostali chlpaté deky, /vyrobené z našich vlasov / *(sú teplé, pod nimi / sa sladko spí).* // Zostali po nás / mäkké kefy, / vyrobené z našich vlasov / *(dobre sa nimi leštia čižmy, / na nový pochod pripravené).* // Zostalo mydlo, / vyrobené z našich kostí / *(pení, ruky sú po ňom / voňavé, čisté).*" (s. 204—205)

Ukážka v tomto prípade, ale aj v ostatných potvrdzuje, že teoretická formulácia je pravdivá a presná, že nie je iba pohrávaním sa so slovami, teda bezduchým verbalizmom. Je sympatické, že dokladový materiál sa

podľa možnosti vyberá z tvorby súčasných autorov, ktorých dielo sa dostalo do vedomia najširšej verejnosti ako overená estetická a kultúrna hodnota (Kostra, Rúfus, Válek, Novomeský, Hečko, Ondrejov, Zúbek a i.). Rovnako sympatické je, že používateľ nájde v príručke informácie o nových literárnovedných termínoch, ako je napríklad *filmový scenár* (s. 101), *rozhlasová hra* (s. 265), *stranícky* (s. 209), *televízna hra* (s. 320), že sa v istých prípadoch dozvie o terminologickej promiskuite, napríklad pri termíne *prehovor* (s. 226), že sa mu v texte ponúkajú ústrojne utvorené úsporné jednoslovné termíny proti tradičným viacslovným termínom, napr. termín *dvanásťslabičník* (s. 15) oproti termínu *dvanásťslabičný verš*. Ak sa k spomenutým kladným stránkam SLT pridá ešte zistenie, že text má z hľadiska jazykovej kultúry dobrú úroveň (to napokon v textoch z tejto oblasti ani nie je prekvapenie, lež predpokladaná samozrejmosť), potom celkové hodnotenie SLT nemôže vyznieť ináč ako kladne.

Celkové pozitívne hodnotenie SLT však neznamená, že k jednotlivostiam nemožno vysloviť námety na úvahu, resp. upozorniť na ich primeranejšie riešenie. Už sa napríklad konštatovalo, že heslá majú stabilnú a jednotnú štruktúru, no realizácia nebýva vždy jednotná. Za optimálne treba pokladať, keď sa najsamprv uvedie stručná definícia pojmu podobne ako v ktoromkoľvek terminologickom slovníku a keď sa po nej zaznačia ďalšie fakty, ktoré autor pokladá za potrebné. Napokon takto sa postupuje pri väčšine hesiel. Daktoré heslá však z tejto štruktúry vybočujú tým, že prvá informácia o pojme nebýva odpoveďou na otázku, čo je to, napr. heslá *antiklimax* (v SLT sa na prvom mieste píše, že *v literárnych dielach sa objavuje zriedkavejšie ako klimax*), *aforizmus* (*patrí medzi drobné žánrové formy literatúry*), *akrostichon* (*Niektorí umelci uplatňujú zavše pri písaní osobitný spôsob hry s písmenami*), *impresionizmus* (*najprv sa ujal — zásluhou E. Maneta... a iných — vo francúzskom výtvarnom umení...*), *prízvuk* (*je založený na dôraznejšom vyslovení istej slabiky slova alebo istého slova vo vete*). Pri iných pojmoch sa zasa v definícii uvádza popri ich tradičnom chápaní aj vyhranené chápanie autora SLT, resp. viacerých odborníkov (porov. napr. v heslách *alegória, fabula, sujet*), čo je vzhľadom na široko vymedzený okruh adresátov (máme na mysli najmä stredoškolákov) pomerne náročné, a teda vlastne diskutabilné. Diskusiu môže vyvolať aj vymedzenie termínu *barbarizmus* (s. 42), ktorému SLT neprisudzuje pejoratívnosť, najmä ak vezmeme do úvahy, že *barbarizmus* sa tradične chápe ako „hrubá chyba vplyvom cudzieho jazyka" (Slovník cudzích slov, 1979, s. 102, Slovník slovenského jazyka I, s. 72). Vymedzenie termínu *barbarizmus* v SLT je blízke takému chápaniu, podľa ktorého je to „podoba slova, ktorá nezodpovedá pravidlám domáceho jazyka, súhrnný názov pre tvary označované ako *hungarizmus, galicizmus, bohemizmus* a pod." (Slovník jazykovedných termínov, 1979, s. 19). Nezvyčajná a hádam aj preto diskutabilná je plurálová forma viacerých hesiel — *antonymá, augmentatíva, barbarizmy, deminutíva, dialektizmy, eufemizmy, expresíva, vulgarizmy* a i. V slovníkových príručkách sa tieto slová (termíny) uvádzajú v singulárovej podobe a vari niet dosť presvedčivého dôvodu, prečo by to tak nemohlo byť aj v SLT. Plurálová forma je plne odôvodnená v heslách typu *hudobné dramatické formy*, pretože tu sa v rámci hesla charakterizujú viaceré dramatické

formy *(opera, libreto, ária* atď.), kým *opozitum, augmentatívum, dialektizmus* atď. v zásade môže byť aj jednotlivina.

Z jednotlivosti pokladáme za užitočné upozorniť na formálnu nejednotnosť v pomenúvaní veršov s kombinovanými stopami — porov. *daktylo-spondejský verš* (s. 112) a naproti tomu *daktylotrochejský verš* (s. 130). Okrem otázky, či zložené prídavné mená tohto typu písať dovedna ako jedno slovo a či so spojovníkom, treba uvažovať aj o podobe prvej časti zloženiny. Pritom je nevyhnutné prizerať na to, že verše uvedeného typu obsahujú daktyly a spondeje alebo daktyly a trocheje, t. j. daktylské a spondejské, resp. daktylské a trochejské stopy. Ukazuje sa teda, že ústrojná podoba týchto názvov je *daktylsko-trochejský*, resp. *daktylsko-spondejský verš*. Ďalej treba pripomenúť, že podstatné meno *akrostichon* (s. 10, 11) je stredného rodu podobne ako substantíva *distichon, epiteton* a iné a že popri podobe *akrostichon* mohla sa v SLT uviesť aj zdomácnená forma *akrostich*, tak ako sa uviedla pri hesle *paradoxon* (*paradox*, s. 202). A naostatok treba spomenúť už iba to, že spojovník nie je grafickým prostriedkom na vyjadrenie alternatívnosti — v takejto funkcii sa totiž použil v spojeniach *oslovenie-zvolanie* (s. 28), *znak-menovateľ* (s. 37). Alternatívne výrazy v zhode so živým úzom a kodifikáciou sa zväzujú spájacími výrazmi alebo rektifikujúcimi prostriedkami *(resp., či, čiže)*, prípadne sa dávajú do zátvoriek.

Nádej autorov, že SLT umožní používateľovi „zasvätenejšie preniknúť do štruktúry umeleckých diel" (s. 7), pokladáme za reálnu aj napriek uvedeným pripomienkam (z hľadiska základného poslania SLT sú to pripomienky vcelku okrajové), ba aj napriek tomu, že miestami používateľovi prichodí prehrýzať sa príliš odborníckymi výrazmi a formuláciami *(romantická subjektivizácia literatúry*, s. 261, *kategórie epickej štruktúry*, s. 265 a pod.). Garantom ich nádeje je triezvy výkladový štýl, príťažlivé ukážky z umeleckej slovesnej tvorby a solídna jazyková kultúra textu.

I. Masár

Piate vydanie Nemecko-slovenského a slovensko-nemeckého slovníka

(I. Vaverková a kol.: Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 912. s.)

V Slovenskom pedagogickom nakladateľstve vyšlo piate vydanie *Nemecko-slovenského a slovensko-nemeckého slovníka*. Zostavil ho autorský kolektív v zložení L. Ivaničová, H. Jerger, A. Keder, J. Škodová a I. Vaverková. Skutočnosť, že uvedený slovník vyšiel už v piatom vydaní, svedčí o tom, že ide o potrebnú a verejnosťou žiadanú publikáciu, ktorá vypĺňa istú medzeru v našej lexikografickej literatúre. Preto mu venujeme pozornosť aj v našom časopise.

Posudzovaný slovník je slovník malého typu a je určený predovšetkým slovenským používateľom, poslúži však aj nemeckému používateľovi. Určený je pre praktické potreby, predovšetkým na školské ciele, avšak do istej

miery ho možno použiť i pri práci s odborným textom. Slovník obsahuje asi 28 000 hesiel (v každej časti asi 14 000 hesiel). Výber slov je dobrý a vyhovuje kritériám pre malý slovník. Týka sa to obidvoch častí slovníka. Slovník zachycuje bežné a všeobecne používané slová s najbežnejšími významami, doloženými slovnými spojeniami, a čiastočne aj frazeológiu. Slovník neobsahuje úzko odborné termíny, no nevynecháva terminologické heslá, ktoré sú dnes veľmi frekventované. Uvádzajú sa i najdôležitejšie geografické názvy. Z pochopiteľných príčin sa v obmedzenom rozsahu zachytávajú internacionálne slová. V úvode slovníka sa píše, že autori sa vyhýbali uvádzaniu rakúskych výrazov. Nazdávame sa však, že by nebolo bývalo na škodu, keby sa aspoň najbežnejšie výrazy zo súčasnej rakúskej nemčiny boli v slovníku zaznamenali.

Slovník je v podstate spracovaný podľa zásad modernej lexikografie, t. j. metódou ekvivalentu. Pri viacvýznamových slovách sa uplatňuje sémantizácia. Autori slovníka sa usilovali ukázať, ktoré lexikálne prostriedky prekladového jazyka zodpovedajú lexikálnym prostriedkom východiskového jazyka. V slovníku sa zásadne nehniezduje. Hniezdujú sa iba zvratné slovesá typu *zaraziť sa* k slovesu *zaraziť*. Túto skutočnosť pokladáme za klad slovníka, pretože v modernej lexikografii je všeobecne rozšírená tendencia nehniezdovať.

Pri pozornejšom čítaní slovníka a pri detailnejšom porovnávaní jeho nemecko-slovenskej a slovensko-nemeckej časti sme zistili isté nezrovnalosti. Napríklad pri heslách *krb* a *kozub* sa ako nemecké ekvivalenty uvádzajú pomenovania *der Herd, der Kamin*. No na druhej strane sa pri hesle *der Kamin* uvádzajú ekvivalenty *komín, krb*. To však nie je z vecného ani z lexikografického hľadiska náležité, lebo tu nejde o synonymné pomenovanie jednej reálie, ale o pomenovanie dvoch rozličných reálií. Preto bolo pri nemeckom hesle *der Kamin* potrebné uviesť dva ekvivalenty: 1. *komín*, 2. *krb*. A pri ekvivalente *krb* sa rozhodne nemalo zabudnúť na slovenské synonymum *kozub*. Heslo bolo teda treba spracovať takto: *der Kamin* 1. *komín* 2. *kozub, krb*. Takýchto prípadov by sa dalo uviesť viacej. Poznámku máme aj k pomenovaniu *žito*, ktoré sa v slovníku zaznamenáva v jeho slovensko-nemeckej časti s nemeckými ekvivalentmi *der Roggen, der Korn*. Pri slove *žito* ide o nárečové slovo, ktoré má v spisovnom jazyku dva ekvivalenty: 1. *raž*, 2. *pšenica*. Z ekvivalentu *žito* používateľ slovníka vlastne nevie, či ide o raž alebo o pšenicu. Preto toto slovo nebolo vôbec potrebné v slovníku zachytávať.

Drobné pripomienky máme aj k otázke normatívnosti v slovníku. V úvode slovníka sa vraví, že autori sa pri spracúvaní slovníka pridržiavali spisovnej normy podľa platných normatívnych príručiek, no i napriek tomu sú v slovníku priestupky proti norme. Našli sme v ňom napr. viacej nespisovných lexikálnych jednotiek: *bezvadný, okázalý, kobka, nemám chuť k jedlu*. Za neprimerané pokladáme aj to, že sa v slovníku popri slovách *tehotenstvo, tehotná, tehotnosť* nezaznačujú aj slová *ťarchavá, ťarchavosť*, a to ani v nemecko-slovenskej, ani v slovensko-nemeckej časti slovníka. V súčasnej spisovnej slovenčine — a to aj v odbornej literatúre — sa uprednostňujú pomenovania *ťarchavá, ťarchavosť*, a preto sa mali tieto slová v slovníku rozhodne zaznamenať. Z vecnej stránky neobstojí spojenie *slalomový zjaz-*

dár, ktorým sa prekladá nemecké pomenovanie *der Slalomfahrer*. Ekvivalentom tohto slova je v slovenčine pomenovanie *slalomár*.

Slovník zachytáva aj istý počet frazeologických jednotiek, a to viacej v slovensko-nemeckej časti ako v časti nemecko-slovenskej. Vo veľkej väčšine prípadov použili autori za príslušnú frazeologickú jednotku primeraný inojazyčný ekvivalent. Napríklad: *ležať na vavrínoch — sich auf seinen Lorbeeren ausruhen; ins reine bringen — dať do poriadku, vorhanden sein — byť poruke, es ist eine saubere Wirtschaft! — to je pekný poriadok!* Našli sme však v slovníku prípady, keď autori pri spracúvaní frazeologických jednotiek postupovali neadekvátne. Pri nemeckej frazeologickej jednotke *zu Papier bringen* pokladáme za dostačujúce uviesť ekvivalent *dať na papier*. Spojenie *písomne vyjadriť*, ktoré sa tiež uvádza ako ekvivalent, je tu zbytočné, lebo to vlastne nie je ekvivalent, ale výklad príslušného spojenia. Podobne pri slovenskej frazeologickej jednotke *niekde to škrípe* sa správne uvádza jej nemecký ekvivalent *hier knirscht es, es knirscht*, spojenie *etwas ist nicht richtig* tu však nebolo potrebné dávať, lebo aj tu ide zasa o výklad. Za nedostatok pokladáme, ak sa ako frazeologické jednotky chápu voľné alebo typické spojenia. Tak pri hesle *biely* sa za značkou pre frazeológiu uvádza spojenie *biela káva*, alebo pri hesle *Gehalt* sa ako frazeologická jednotka chápe spojenie *Gehalt beziehen — dostávať plat*. Ani jedno z týchto spojení nemožno pokladať za frazeologizmus. Je zaujímavé, že pri hesle *káva* je tiež spojenie *biela káva*, ale už nie je umiestnené za značkou pre frazeológiu. Z toho, čo sme v slovníku zistili, sa nám vidí, že autori si nie celkom dobre ujasnili, čo je to frazeológia.

Za klad slovníka pokladáme výstižný návod na používanie slovníka, základy nemeckej výslovnosti a stručný prehľad nemeckej gramatiky, ktoré sú k slovníku pripojené. Dobrý je i krátky zoznam najbežnejších spojení zo slovensko-nemeckej konverzácie. Celkove treba povedať, že posudzovaný slovník je solídna lexikografická práca. Pri pozornejšom prístupe k jednotlivým problémom lexikografickej praxe bolo iste možné vyhnúť sa nedostatkom a nedôslednostiam, ktoré sme v našich poznámkach uviedli, najmä so zreteľom na to, že je to už piate vydanie. Nazdávame sa, že bude na osoh veci, ak si autori slovníka pri jeho prípadnom ďalšom vydaní všimnú tieto naše poznámky.

Š. Michalus

Vlastné mená v príkladnom preklade Ovídia

Preklad Ovídiovej významnej starorímskej básnickej skladby *Metamorfózy* (Bratislava, Tatran 1979, 325 s.) je umelecký čin, ktorý si zaslúži, aby sme mu venovali pozornosť aj z jazykovej stránky. Až po prečítaní Ovídiových veršov v prebásnení Ignáca Šafára si uvedomujeme, aký veľký skok urobila súčasná slovenská literatúra v prekladaní antickej poézie.

Šafárov verš plynie hladko (otázky rytmu si tu nevšímame), je bez jazykových kazov, násilností, bez vyumelkovanosti a hrubosti; jazyk je pri-

rodzený a zrozumiteľný. Niektoré verše človek číta priam s pôžitkom, napr. básne *Stvorenie sveta* a *Štvoro vekov* z prvej knihy.

Prekladateľ veľmi dobre pozná slovenský jazyk a bohatstvo jeho slovnej zásoby. Vhodne využíva synonymá, kratšie i dlhšie tvary slov, v únosnej miere siaha po nárečových alebo expresívnych výrazoch, preklad zbytočne nezaťažuje umelo utvorenými zloženými slovami. No v preklade z antiky sa ťažko dá vyhnúť zloženinám. Slová typu *berlonos, oceľonohý,* ktoré I. Šafár použil, sú zrozumiteľné a nepôsobia v texte rušivo. Osobitnú pozornosť si zasluhujú vlastné mená.

Z hľadiska potrieb verša I. Šafár uplatňuje v preklade popri zaužívaných skrátených podobách vlastných mien (bez koncového *-us, -os)* ako *Olymp, Polyfém* aj iné mená bez koncových prípon, ako napr. *Priap, Tartar, Silén,* prípadne strieda príponové a bezpríponové formy, napr. *Tantalus — Tantal, Ikarus — Ikar,* alebo využíva rozličné podoby kmeňov, napr. *Jovov — Jupiterov.* Slovenské slovotvorné prípony sa v preklade využívajú pri niektorých názvoch krajín: *Trácko,* pri obyvateľských názvoch: *Itačan, Tyrhénčan, Kréťanka* a doslovný preklad je pri menách s funkčnou motiváciou, napr. *Tavič, Roháči, Lukostrelec.*

Prekladateľ sa niekedy nemôže vyhnúť umelo utvoreným slovám. Keď sú vhodne utvorené, znamenajú obohatenie nášho jazyka v istej vyjadrovacej sfére. Všimnime si, ako si I. Šafár poradil s pestrou paletou mien psov v básni *Akteón* (s. 62). Použil tieto mená: *Čadúch, Stopár, Ostrovid, Horolez, Všežrút, Bučiak, Orkán, Lovec, Lietavec, Honelník, Dolina, Valach, Lapaj, Utekaj, Štekuľa, Strakoš, Tiger, Vartáš, Muríň, Sparťan, Víchrica, Rušaj, Vlčica, Dravec, Černoch Bundáš, Žralok, Behúň, Havkáč, Hrivaňa, Ulap, Vrchár.*

Vlastné mená sa u Šafára uvádzajú v značne poslovenčenej podobe. Vychádza sa z latinizovanej formy pôvodných gréckych mien. Prejavuje sa to v písaní latinských nominatívnych pádových prípon (namiesto gréckej prípony *-os): Ajakus, Tantalus, Sizyfus, Alcinous, Ikarus,* v zjednodušovaní pôvodných gréckych dvojhlások *oi, ai, ei: Féba, Féstus, Fébus, Fédra, Dédalus, Tirezias, Polynéces, Déjanira,* v písaní písmena *c* pred samohláskami *e, i, y* v osobných menách ako *Baucis, Narcis, Cirka, Scylla, Centauri,* ale aj v zemepisných názvoch ako *Cyntus, Citerón, Cyllény.* Nazdávame sa, že v zemepisných názvoch z gréckeho prostredia by sa malo písať písmeno *k* (okrem ustálených názvov s písmenom *c,* ako sú *Macedónia, Cyprus).* Sám autor je nedôsledný, lebo píše napr. *Kytéra, Kyklop.* Grécka podoba by sa mala uplatniť hádam aj v takých menách ako *Daidalos, Ikaros, Tantalos, Polyneikes, Deianeira* a pod.

S písaním mien latinského pôvodu možno v podstate súhlasiť. Zachováva sa napr. písanie zložky *ae: Caesar, Maecenas,* písanie písmena *t* (vyslovovaného ako *c*) medzi dvoma samohláskami: *Latium, Propertius, Horatius,* ale písmeno *c* (vyslovované ako *k*) sa prepisuje v zemepisných názvoch a v známejších a viac zdomácnených menách osôb ako *k: Kapitol, Kúmy, Kury, Bakchus, Oktavián, Herkules,* kým v iných menách osôb sa ponecháva *c: Catullus, Lucretius Carus.* Zachováva sa aj pri ohýbaní a odvodzovaní: *Claudiovci, Marca Aurelia.* No písanie písmena *z* medzi dvoma samohláskami v menách ako *Sizyfus, Rézus, Tézeus, Anchízes* sa nám zdá neodôvodnené. Ide tu o spôsob písania podľa stredoeurópskej výslovnosti *s* v takejto pozícii.

Zapisovanie gréckych mien s aspirovaným *th* a *rh* (tak prepisovaných aj do latinčiny) s prostým *t* a *r* je odôvodnené. Mnohé grécke mená sa totiž už v slovenčine tak transkribujú. I. Šafár píše všade iba *t*, resp. *r* (okrem mena *Thyestés)*, napr. *Tétys, Tetis, Temis, Partenopé, Rézus*. Správne sa latinská zložka *ph*, označujúca grécke *fí*, prepisuje písmenom *f*: *Paflagónia, Frýgia*.

Dĺžky sa označujú uváženo a s prípustnou mierou. V menách gréckeho pôvodu sa nikde neuvádzajú dve alebo tri dĺžky za sebou (v gréčtine niekde sú, označujú sa aj osobitnými písmenami). V latinských menách, kde sa dĺžky pri písaní neoznačovali, Šafár dlhé samohlásky píše zriedkavejšie. Píše napr. *Merkúr, Vulkán, Latínus, Pomóna*, ale *Latium, Ovidius, Vergilius, Tiberius*.

Uviedli sme viac príkladov na spôsob prepisovania jednotlivých písmen, zložiek a foriem, aby sme poukázali na to, že pri transkripcii antických mien je dosť nevyriešených problémov, a aby sme upozornili na naliehavú potrebu vyriešiť tieto otázky čo najskôr a definitívne.

Napokon nám prichodí zaželať si, aby sme čím skôr mohli čítať ďalšie Šafárove preklady významných diel rímskej poézie.

K. Palkovič

Spoluhláska ľ v ľudových rozprávkach na gramofónových platniach

Ako je známe, vydavateľstvo Opus v Bratislave sa okrem vydávania gramofónových platní s populárnou a vážnou hudbou stará aj o rozširovanie nahrávok s hovoreným slovom (porov. „profily" našich popredných hereckých osobností, básnikov atď.). Na trhu sa už po viac rokov zjavujú i série gramofónových platní s rozprávkami Pavla Dobšinského, zvyčajne v úprave a režijnom naštudovaní I. Stanislava, riaditeľa Opusu. Každým rokom pribúdajú ďalšie platne s ľudovými rozprávkami, takže dnes ich je už niekoľko desiatok.

Treba súhlasiť s názorom, že prepis, ktorý je vlastne iba dramatizáciou rozprávkovej predlohy, je na dobrej úrovni. Upravovateľ ponecháva ľudový slovník, zvraty, porekadlá, stredoslovenskú vetnú skladbu i tvarové a fonetické osobitosti týchto nárečí. Miest, kde sa do ľudovej rozprávkovej lexiky zatúlal kultúrny či knižný výraz (za taký pokladáme napr. výskyt prídavného mena *určitý)*, je naozaj málo. A na dobrej úrovni je aj vlastné pretlmočenie textu rozprávok do zvukovej podoby, pričom sa využívajú najrozmanitejšie prostriedky a osobitosti ľudového rozprávania stredoslovenského pôvodu. Okrem iného uplatňuje sa tu aj stredoslovenský penultimový prízvuk, t. j. prízvuk na predposlednej slabike slova (vzorne tento jav reprodukuje napr. častý rozprávač v rozprávkach G. Valach). Čo však u niektorých osôb zaráža, je vyslovovanie tvrdého *l* namiesto mäkkého.

Niet sporu, že protiklad *l* — *ľ* v slovenčine je oslabený. Prejavuje sa to najmä na tých miestach, kde mäkkosť tejto spoluhlásky v písanom texte nie je vyznačená špeciálnym diakritickým znamienkom, t. j. pred *e, i* a dvoj-

hláskami *ia, ie, iu.* Nechceme sa zapodievať názormi, či sa vždy a všade treba pridržiavať kodifikovanej výslovnosti, alebo naopak, či kodifikácia by sa mala v niektorých prípadoch priblížiť k bežnému úzu. Možné sú tu rôzne náhľady a prístupy. Chceme iba pripomenúť, že v „ľudových" textoch stredoslovenskej proveniencie, či sú to už rozprávky, ľudové piesne, uspávanky a pod., ktoré všetci používatelia slovenčiny ako stredoslovenské aj chápu, táto otázka vlastne neprichádza do úvahy. O požiadavke v plnom rozsahu vyslovovať mäkké *ľ* v príslušných pozíciách tu sotva možno diskutovať. Protiklad *ľ — l* v strednej slovenčine je práve taký stabilný ako ostatné „mäkkostné" dvojice *(t — ť, d — ď, n — ň)* a zanedbanie ktorejkoľvek z nich znamená silné narušenie hláskoslovného systému strednej slovenčiny. (Na veci nič nemení, že toto konštatovanie sa netýka niektorých okrajových oblastí stredoslovenských nárečí.)

Z uvedeného plynie logický záver, že nie je všetko v poriadku, ak napr. v rozprávke Lomidrevo sa na jednej strane stretávame s výslovnosťou *ba kẹho eẹmenta,* na druhej strane počujeme však aj *bodaj bi lepšẹ bolo slíchať, daj toho oloveného chlebíka,* či dokonca *ňevẹ od žẹalu, čo má robiť.* Mimoriadne vypuklo táto chyba vystupuje do popredia, keď sa vyskytne v bezprostrednej blízkosti typicky stredoslovenského výrazu, resp. tvaru: *tašẹl (drak) na tri míle, vňíďe* (Lomidrevo) *do kolibi,* resp. na mieste penultimového zvlnenia: *a pobrali sa/ g_ďẹere.*

Nerešpektovanie tohto prvku stredoslovenského fonologického inventára pôsobí rušivo, a to nielen na poslucháčov stredoslovenského pôvodu. Pri vydávaní rozprávok P. Dobšinského v budúcnosti by ani táto vec nemala ostať bez povšimnutia.

S. Ondrejovič

SPYTOVALI STE SA

Rakva, alebo truhla? — Na besede s pracovníkmi zborov pre občianske záležitosti nám položili tieto otázky: Ako je správne *do rakve* alebo *do rakvy?* Prečo sa niekedy dáva prednosť slovu *rakva* pred slovom *truhla?*

Ide tu o dve otázky. Na prvú z nich je odpoveď jednoduchá: Substantívum *rakva* (tak ako *mrkva)* sa skloňuje pravidelne podľa vzoru *žena: vložiť do rakvy, človek vystretý v rakve, niekoľko rakiev.*

Pri odpovedi na druhú otázku sa trocha pristavíme. V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) sa slová *truhla* a *rakva* pokladajú *za synonymá.* S takým istým spracovaním týchto slov sa stretávame aj v Malom synonymickom slovníku (Pisárčiková — Michalus, Bratislava, SPN 1973, s. 178 a 248), ako aj v najnovšom Česko-slovenskom slovníku (Bratislava, VEDA 1979, s. 443), kde sa slová *truhla* a *rakva* uvádzajú ako slovenské ekvivalenty k českému slovu *rakev.*

Ako vidno, nikde sa neuvádza, že by bolo treba uprednostňovať slovo *rakva.* V zboroch pre občianske záležitosti mohla takýto dojem vyvolať publikácia Premeny (Bratislava, Obzor 1978), ktorá dôsledne uvádza len

pomenovanie *rakva*, a to nielen v smútočných prejavoch, ale aj v opise scenára pohrebného obradu. Z druhej strany však možno pozorovať v tejto publikácii váhanie pri ohýbaní substantíva *rakva: zabezpečuje ľudí pre odnos rakve*, s. 222 (správ. *na odnesenie rakvy), premiestňoval sa k blízkosti rakve*, s. 225 (správ. *rakvy), vynášajú rakvu*, s. 225, *okolo rakvy sa zúčastnia*, s. 226, *zástavy a vyznamenania sú pri rakve*, s. 226 a pod.

Neistota pri používaní slova *rakva* môže súvisieť aj s tým, že ide o novšie slovo, ktoré ešte nedávno hľadalo pevné miesto v systéme slovenského jazyka.

Svedčí o tom aj situácia v starších slovníkoch. Napr. Bernolák (Slowár slowenski, česko-latinsko-ňemecko-uherski, Budín 1825—1827) uvádza iba podobu *rakev*, pričom ju hodnotí ako české slovo. Kálal (Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, Banská Bystrica 1924) uvádza podobu *rakva* doloženú iba z Banskej Bystrice. S. Czambel (Rukoväť spisovnej reči slovenskej, 3. vyd. 1919) v slovníčku uvádza „miesto *rakev* (= umrlčia truhla) píš: *rakva -y*". Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 kodifikovali obidve podoby: *rakev, -kvi* i *rakva, -y*. Tak je to aj v pravidlách z r. 1940. Od r. 1953 pravidlá uvádzajú už iba podobu *rakva*. Je jasné, že v prípade dublety *rakev/rakva* ide o dva skloňovacie vzory *(kosť* a *žena)*. Neistota pri skloňovaní teda súvisí aj s tým.

V kartotéke dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra v Bratislave niet na slovo *rakva* zo slovenských nárečí ani jedného dokladu. V nárečiach sa využívajú tieto tautonymá: *truna*, zriedkavejšie *trona, lada/láda* a *truhla*. Z uvedených nárečových tautoným sa v spisovnom jazyku ustálilo slovo *truhla*, ktoré je dnes známe na celom území Slovenska.

Všeobecné rozšírenie slova *truhla* nás núti pôvodnú otázku obmeniť: Je potrebné dávať prednosť slovu *rakva* pred slovom *truhla?*

Je známe, že v súvislosti so smrťou dávajú používatelia jazyka prednosť eufemickému vyjadreniu typu *odišiel* namiesto *zomrel, nebohý* namiesto *mŕtvy* a pod. Aká je možnosť eufemického vyjadrenia pri slovách *rakva, truhla*, príp. *umrlčia truhla?* Z tejto trojice pomenovaní len slovo *truhla* je viacvýznamové, o čom nás presvedčí už aj zbežný pohľad do SSJ, kde sa pri hesle *truhla* uvádzajú tieto významy: 1. starobylý kus nábytku v podobe veľkej podlhovastej (obyč. drevenej) debny s vrchnákom, používanej na šatstvo, bielizeň, peniaze alebo múku, obilie ap.; 2 z dosák zbitá schránka pre mŕtvolu, rakva; 3. v nárečiach časť niektorých poľnohospodárskych strojov. Viacvýznamovosť slova *truhla* spôsobuje, že sa toto pomenovanie môže pokladať za významovo menej jednoznačné. Naproti tomu pomenovania *rakva* a *umrlčia truhla* sú významovo jednoznačné. To však nie je rozhodujúce. Rozhodujúca je tu štýlotvorná situácia: po príznakovom slove *rakva* siahneme v osobitných štýlotvorných situáciách, a to najmä vtedy, keď treba vyjadriť pietnosť chvíle (prejavy pri pohreboch, referáty o pohreboch v hromadných informačných prostriedkoch a pod.). Myslíme, že slovo *rakva* má príznak knižnosti (resp. poetickosti).

Záverom pripomíname, že obe pomenovania, *rakva* aj *truhla*, sú spisovné. Bežnejšie a bezpríznakové je však slovo *truhla*, lebo je rozšírené na celom území Slovenska a má pevné miesto v slovnej zásobe slovenského jazyka.

A. Rýzková

Odmena — príd. meno odmenový (odmenový list). — Z istého bratislavského podniku sa spytovali, ako nazvať osobitný list, na ktorom sa zaznačujú odmeny pracovníka. V diskusii o tejto otázke na pracovisku sa vynorili tri názory. Jeden názor bol v prospech spojenia *odmeňovací list*, druhý názor bol za spojenie *list odmien* a napokon tu bol názor v prospech spojenia *odmenový list*. V tomto príspevku preberieme všetky tri návrhy.

Spojenie *odmeňovací list* nevyhovuje z vecnej stránky, lebo sa v ňom vychádza z odmeňovania ako činnosti. Podstatné meno *list* je tu totiž určené prívlastkom *odmeňovací*, ktorý je vyjadrený prídavným menom utvoreným príponou *-ací* od nedokonavého slovesa *odmeňovať*. Spojenie *list odmien* je z vecnej aj z jazykovej stránky správne. Podstatné meno *list* je tu bližšie určené nezhodným genitívnym prívlastkom, t. j. tvarom *odmien* (je to 2. pád množ. čísla od podstatného mena *odmena*). Spojenie *list odmien* z jazykovej stránky zodpovedá spojeniam *fond odmien, zoznam odmien* a pod.

V treťom spojení *(odmenový list)* sa podstatné meno list bližšie určuje adjektívnym prívlastkom *odmenový*. Treba hneď upozorniť, že v tomto prídavnom mene je na mieste tvrdá spoluhláska *n*, a nie mäkká spoluhláska *ň („odmeňový")*. Správna podoba vzťahového prídavného mena od podstatného mena *odmena* je teda *odmenový*, podobne ako *zmenový* od *zmena, smenový* od *smena, stenový* od *stena, menový* od *mena, arénový* od *aréna* atď. Pred príponou *-ový* sa totiž tvrdá spoluhláska *n* nezmäkčuje. Prídavné meno *odmenový*, ktoré je novotvarom a zatiaľ sa neuvádza ani v Slovníku slovenského jazyka, ani v Pravidlách slovenského pravopisu, je utvorené náležite. Možno ho použiť aj v spojení *odmenový list*. Toto spojenie sa vecne dobre zaraďuje k významovo blízkemu a už zaužívanému spojeniu *prémiový list*. Prídavné meno *odmenový* sa môže uplatniť aj v spojení *odmenový fond* (dosiaľ sa používa spojenie s nezhodným prívlastkom *fond odmien)*, prípadne v spojení *odmenový poriadok* (tak ako *prémiový poriadok)*.

Na záver: Od podstatného mena *odmena* je príponou *-ový* pravidelne utvorené vzťahové prídavné meno *odmenový*. Je to novotvar, no je to potrebné slovo a možno ho používať v spojeniach *odmenový list, odmenový fond, odmenový poriadok* a pod.

M. Považaj

Popis či súpis? — V súvislosti s nadchádzajúcim sčítaním ľudu, domov a bytov, ktoré bude 1. novembra 1980, spytujú sa nás viacerí čitatelia, či je správne používať termíny *súpis* alebo *popis*.

Informovali sme sa na Slovenskom štatistickom úrade a tam sme zistili, že sa používajú obidva termíny, pravda, na označenie dvoch rozdielnych skutočností, resp. tlačív. Naši štatistici rozlišujú *súpis domov* podľa domových (súpisných a evidenčných) čísel, ale aj *popis sčítacieho obvodu*. Kým *súpis domov* obsahuje doslovne „spísanie", výpočet domov, pri *popise sčítacieho obvodu* sa podáva obraz o situácii, o rozmiestnení domov a iných budov v sčítacom obvode. Pri tomto popise sa situácia zaznačuje aj graficky, takže vzniká istý plán obvodu.

Mohla by vzniknúť otázka, prečo sa tento plán neoznačuje slovom *opis*. Odpoveď je jednoduchá: slovami *opísať, opis* sa označujú procesy, pri ktorých sa podáva obraz o istom jave, jeho základné, resp. rozlišujúce znaky. Slovo *popis* sa ako termín používa v takých prípadoch, keď nejde o jednoduché opísanie, ale o presne vymedzené uvádzanie údajov. Typický príklad je *popis knihy* na katalogizačnom lístku.

Záver: slovesá *spísať, opísať* a *popísať* sú pevnými členmi slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, takisto aj od nich odvodené podstatné mená *súpis, opis* a *popis*. Je preto najmä pre odborné vyjadrovanie výhodné, keď sa ich pomocou môžu pomenúvať síce blízke, ale predsa dosť odlíšené pojmy.

J. Horecký

O pomenovaniach sídlišťan, spolusídlišťan. — „V časopise Život (4. I. 1980) som zaregistrovala v rubrike Hanka, píšte! slovo *spolusídlišťanka*, s ktorým som sa doteraz nestretla, preto sa obraciam na Vás s otázkou, či ide o správne slovo", pýta sa čitateľka D. K. z Bratislavy.

Podstatné meno *sídlišťan* patrí do typu názvov osôb tvorených príponami *-an, -čan* predovšetkým od vlastných mien, napr. *Modran, Šaľan, Bratislavčan, Prievidžan*. Ide o obyvateľské mená, ktorých frekvencia sa v súčasnosti rozširuje pod vplyvom kontaktov s celosvetovým politickým a hospodárskym dianím, napr. *Novosibirčan, Helsinčan;* je to veľmi živý slovotvorný typ. Tento stav, i keď v menšej miere, sa odráža nielen pri tvorení vlastných mien, ale aj pri tvorení apelatív, napr. *mešťan, vidiečan, pozemšťan, vesmírčan* a i. Do tohto typu patrí aj slovo *sídlišťan*. Vzniklo zo slova *sídlisko* analogicky podľa typu: *Lazisko — Lazišťan, Mestisko — Mestišťan, Páleníško — Paleníšťan*. Pri tvorení sa v slovotvornom základe strieda (alternuje) spoluhlásková skupina *sk/šť*. Pomenovaním *sídlišťan* sa označuje obyvateľ sídliska, resp. i ten, kto sa už na sídlisku narodil.

Zložené slovo *spolusídlišťan* vzniklo z podstatného mena *sídlišťan* pridaním príslovky *spolu* a patrí do radu pomenovaní, v ktorých prvá časť vyjadruje tesnú blízkosť s niečím, s niekým, pohromade, spoločne (pozri Slovník slovenského jazyka IV, 1964, s. 180): *spolubudovateľ, spoluautor, spolunájomník, spoluobčan, spolužiak, spoluúčastník* a pod.

Podstatné mená ženského rodu *sídlišťanka* a *spolusídlišťanka* vznikajú prechyľovaním z mužských podstatných mien pomocou prípony *-ka*.

Pomenovania *sídlišťan — sídlišťanka, spolusídlišťan — spolusídlišťanka* sú správne utvorené slová, ktoré rozširujú našu každodennú slovnú zásobu o nové pomenovacie jednotky a vo svojej sémantike odrážajú aj to, čo by bolo potrebné na našich sídliskách: cítiť sa a navzájom sa k sebe správať ako obyvatelia jedného sídliska.

E. Bajzíková

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 3. čísle 14. ročníka na s. 65 opravili tlačovú chybu. Text 1. riadka 3. odseku má správne znieť takto:

Pojem a termín *jazyková kultúra* sa vymedzuje predovšetkým ako

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 14, 1980, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1980. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all otner countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980

Cena Kčs 3,—